

Letnik 9,
leto 2022
št. 17

Pomurska Obzorja

Univerzitetna založba
Univerze v Mariboru

POMURSKA AKADEMSKO ZNANSTVENA UNIJA

Pomurska Obzorja

POMURSKA OBZORJA

Odgovorni urednik Mitja Slavinec
(Univerza v Mariboru, Fakulteta za naravoslovje in matematiko, Slovenija)

Glavni urednik: Milan Svetec
(Univerza v Mariboru, Fakulteta za naravoslovje in matematiko, Slovenija)

Tehnična urednika Petra Cajnko
(Univerza v Mariboru, Fakulteta za naravoslovje in matematiko, Slovenija)

Jan Perša
(Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, Slovenija)

Oblikovanje naslovnice Tilen Žbona

Vrsta publikacije E-publikacija (spletna izdaja)

Dostopno na <https://journals.um.si/index.php/pomurska-obzorja>

UREDNIŠKI SVET

Anton Vratuša, Damir Josipovič, Albina Nečak Lük, Vesna Kondrič Horvat, Darja Senčur-Peček, Mitja Lainščak, Mirjam Sepesy Mauček, Rafael Mihalič, Igor Emri

NASLOV UREDNIŠTVA

Združenje Pomurska akademsko znanstvena unija, Uredišstvo revije **POMURSKA OBZORJA**

Lendavska 15a, SI-9000 Murska Sobota, Slovenija

e-pošta: pazu@pazu.si, <https://www.pazu.si/publikacije-pazu/pomurska-obzorja/>

ZALOŽNIK / PUBLISHED BY

Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba

Sloški trg 15, 2000 Maribor, Slovenija

e-mail: zalozba@um.si, <https://press.um.si/>, <https://journals.um.si/>

ISSN 2350-6113 (tiskana izdaja)

ISSN 2820-3658 (spletna izdaja)

Članki se referirajo v: Cobiss, dLib.si (Digitalna knjižnica Slovenije)

Članki v reviji niso recenzirani. Revija POMURSKA OBZORJA je strokovna tiskana periodična publikacija Pomurske akademije – PAZU. Glavni namen izdajanja revije je objavljanje strokovnih prispevkov z naravoslovno, tehnično, biotehnično, medicinsko, humanistično in družboslovno vsebino ter tako seznanjati strokovno kakor tudi laično javnost z dogajanjem in novostmi na teh področjih. Posebna pozornost je namenjena objavljanju strokovnih prispevkov, ki bodo obravnavali teme povezane s Pomurjem.

Za dodatne informacije obiščite spletno stran: <https://journals.um.si/index.php/pomurska-obzorja>

Revija POMURSKA OBZORJA ima prosti spletni dostop (Open Access Journal).

© Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba

/ University of Maribor, University Press

Besedilo / Text © Authors, 2022

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav 4.0 Mednarodna. / *This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 4.0 International License.*

Uporabnikom je dovoljeno reproduciranje brez predelave avtorskega dela, distribuiranje, dajanje v najem in priobčitev javnosti samega izvirnega avtorskega dela, in sicer pod pogojem, da navedejo avtorja in da ne gre za komercialno uporabo. / *This license allows reusers to copy and distribute the material in any medium or format in unadapted form only, for noncommercial purposes only, and only so long as attribution is given to the creator.*

Vsa gradiva tretjih oseb v tej knjigi so objavljena pod licenco Creative Commons, razen če to ni navedeno drugače. Če želite ponovno uporabiti gradivo tretjih oseb, ki ni zajeto v licenci Creative Commons, boste morali pridobiti dovoljenje neposredno od imetnika avtorskih pravic. / *Any third-party material in this book is published under the book's Creative Commons licence unless indicated otherwise in the credit line to the material. If you would like to reuse any third-party material not covered by the book's Creative Commons licence, you will need to obtain permission directly from the copyright holder.*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Prispevke pošljite na naslov uredništva ali po e-pošti na naslov: pazu@pazu.si

Univerzitetna založba
Univerze v Mariboru

POMURSKA OBZORJA

Letnik
17

Številka
1

Marec 2022

Prispevki	Stran
Etični vidiki vodenja Zdenka Čebašek-Travnik	1
Kako so predvidevale razvoj prebivalstva Slovenije tri izbrane projekcije Janez Malačič	9
Covid-19 okužbe in smrtnost ter omejevalni ukrepi: koliko so ogrožena manjšinska, obmejna in periferna območja in kakšen je položaj Pomurja? Damir Josipovič	17
Brezšivna skrb: Nova farmacevtska storitev, ki spreminja dosedanje delo v zdravstvenem sistemu Matej Štuhec	29
Izdelava tridimenzionalne knjige Špela Bečaj, Diana Gregor Svetec	39
Uboj miličnika Alojza Bartola avgusta 1955 na radgonskem mostu Ivan Rihtarič	51
Integracija evropskih narodov ali združene države Evrope s pogleda Spinellija in Moneta v kontekstu federalizma in demokracije Florian Margan	69

ETIČNI VIDIKI VODENJA

ZDENKA ČEBAŠEK-TRAVNIK

Ljubljana, Slovenija.
E-pošta: zdenka.cebasek@gmail.com

DOPISNA AVTORICA
zdenka.cebasek@gmail.com

Sprejeto

1. 2. 2022

Izdano

31. 3. 2022

Povzetek Večina voditeljev (vodstvenih delavcev) je prepričanih, da o etiki vedo dovolj, da v odnosu do sodelavcev ravnajo etično ter da ne potrebujejo posebnega izobraževanja o etiki. Vendar praksa kaže, da v mnogih delovnih okoljih pogrešajo etično vodenje, kar je še posebej pomembno v zdravstvu. Tu se etično vodenje odraža na dveh ravneh, poleg etičnega vodenja delovnih procesov tudi etičnost v odnosu do pacientov. Slednje je regulirano z etičnimi kodeksi posameznih poklicnih skupin (npr. zdravnikov in medicinskih sester), etično vodenje zaposlenih pa je praviloma odvisno od osebnosti voditelja. Ta lahko sledi splošno sprejetim pravilom etike, dostojanstva in »ponižnega vodenja«, ni pa to obvezni del vodstvene prakse, ki se tudi v zdravstvenem sistemu večinoma ravna po menedžerskem pristopu. Različni avtorji so na podlagi izkušenj in raziskav dokazali, da je za uspešno delo pomemben takšen tip vodenja, ki zaposlenim zagotavlja tudi psihološko varnost. O njej lahko govorimo, ko zaposleni čutijo, da je njihova ekipa prostor, kjer lahko spregovorijo, ponudijo ideje in postavljajo vprašanja brez strahu, da bodo kaznovani ali osramočeni. Lahko ga opredelimo kot skupno prepričanje, da je ekipa varna za medosebno tveganje. Je podobno, a nekoliko drugačno od zaupanja. V zdravstvenem sistemu je treba izvajati in razvijati takšen tip vodenja, ki bo (ob dobrih objektivnih pogojih dela) zaposlenim nudil psihološko varnost, ki jo lahko zagotavlja le etični voditelj z vzdrževanjem dobrih odnosov med zaposlenimi, ki je pošten in odkrit in deluje transparentno.

Ključne besede:

delovno
okolje,
psihološka
varnost,
vrednote,
zaupanje,
etika

1 Uvod

Vodenje v delovnem okolju ni odvisno le od vrste ali oblike delovanja določene firme ali zavoda, temveč je vedno odraz družbenega okolja, v katerem se določena dejavnost izvaja. V načinu vodenja so prepoznavne različne vrednote, ki jim delodajalec oziroma lastnik sledi, na primer dobičkonosnost, učinkovitost, inovativnost ali družbena odgovornost. Način vodenja je tesno povezan z osebnostjo in vrednotami oseb na vodilnih delovnih mestih, torej s kulturo vodenja in z njo povezanimi odnosi med zaposlenimi.

2 Oblike in stili vodenja

Za namen tega prispevka bomo omenili le nekatere, na primer vodenje s pomočjo nadzora (tudi umetne inteligence), menedžerki pristop, ki najbolj poudarja učinkovitost ali pa je glavna vrednota vodenja kakovost. Videti je, da je ravno kakovost izdelkov, storitev in blagovnih znamk tista, ki usmerja način vodenja, še posebej v Evropski uniji (European Quality Leader, 2022). Kot je razvidno iz poizvedbe za ključne besede *characteristics of ethical leadership* na svetovnem spletu (Characteristics of ethical leadership, 2022), je bilo največ objav na temo etičnega vodenja okrog leta 2010. Videti je, da zanimanje za etiko vodenja prihaja v valovih, ki sprva prinesejo veliko navdušenja, potem pa se izgubijo v množici drugih vprašanj o načinih in učinkih vodenja. Tako kaže, da smo v obdobju prihajajočega novega vala, ki ga napovedujejo predvsem v ZDA. Zanimiv primer je podelitev nagrade za etično vodenje Ethical leadership award (Ethical Leadership Award, 2021). Nagrada je bila ustanovljena leta 2016, da bi z njo prepoznali lokalne voditelje in študentom v osrednji kalifornijski dolini zagotovili ustrezne vzornike. Nagrajenka za leto 2021 je bila Ashley Swearingin, ki je izpostavila pomen poštenosti in resnice v življenju, nagrajena pa je bila za oživitev središča mesta Fresno in spodbujanje rasti zaposlovanja in poslovanja ter izboljšanja težavnih sosesk. Državni etični center Fresno podpira etično izobraževanje v celotnem učnem načrtu, vključno s projekti na področju poklicne etike, vzgoje značaja, državljanske vzgoje in raziskav o sodobnih družbenih vprašanjih, etične pedagogike in etičnega vodenja. V Sloveniji podobnega primera nagrade še nismo zasledili.

2.1 Etično vodenje in etični voditelji

Za uvod v razmišljanje o etičnem vodenju je primeren citat, ki ga je podal ameriški pravnik Potter Stewart: »Etika je poznavanje razlike med tem, kar imaš pravico narediti, in tem, kar je prav narediti.« (Celebration of Ethical Leadership, 2020). Ni vse, kar je zakonito, tudi etično. O tem, kakšno je etično vodenje, so pisali tudi slovenski avtorji (Mihelic, Lipicnik in Tekavcic, 2010) in v svojem delu preučili konstrukt etičnega vodenja. Etični vodje razmišljajo o dolgoročnih posledicah, pomanjkljivostih in koristih odločitev, ki jih sprejemajo v organizaciji. So skromni, skrbijo za skupno dobro, stremijo k pravičnosti, prevzemajo odgovornost in izkazujejo spoštovanje do vsakega posameznika. Etični vodje postavljajo visoke etične standarde in delujejo v skladu z njimi. S svojim vedenjem vplivajo na etične vrednote organizacije. Zaznavajo jih kot poštene, zaupanja vredne, pogumne in kot ljudi, ki izkazujejo integriteto. Izhajajoč iz tega konstrukta se voditelji lahko sami vprašajo, ali imajo značilnosti etičnega vodje, predvsem pa, ali takšni želijo biti ali postati. Tako v delu *What is an Ethical Leader?* avtorica Crews (2022) na podlagi raziskave ugotavlja tri značilnosti etičnega vodenja: usklajevanje vrednot, upravljanje in osredotočenost na odnose. Pri tem izpostavlja usklajenost vrednot, o katerih je pisal Argyris (1997), ki pravi, da (vodje) ravnajo po dveh glavnih vzorcih. Prvi vključuje teorije o tem, kako učinkovito ravnati z ljudmi, drugi pa teorije, ki jih vodje dejansko uporabljajo. V kolikor pri tem prihaja do razlik, to zaposleni hitro opazijo.

2.2 Kako postati etični voditelj

Pri iskanju ustrezne slovenske literature o etičnem vodenju smo naleteli na vir, ki se loteva etične dileme, v kateri se lahko znajde vsak vodja. Etična dilema je dokaj slabo opredeljen problem, ki ima lahko velike posledice. Etične dileme so prisotne v nejasnih situacijah, kjer pride do konflikta interesov, vrednot ali prepričanj različnih vpletenih strani. Ustrezno odzivanje vodje v takšnih situacijah pomeni sprejemanje etičnih odločitev. Te zajemajo skrb za dobrobit drugih, zavedanje obveznosti do družbe v smislu spoštovanja norm in vrednot, ki veljajo v njej, in prepoznavanje osebne odgovornosti (Etika, Vodenje, 2021).

Odličen je članek *Etika v času kriznih razmer* (Bergant, 2020), v katerem avtorica povzema nevarnosti in tveganja, ki jih za voditelje prinaša kriza - tokrat je bila to epidemija - in zaključuje z mislijo: "Opisan pristop ne varuje le koristi podjetja in njegovih deležnikov, temveč daje managementu izjemno veliko kredibilnosti in pristne osebne avtoritete,

katere pa v času krize še toliko bolj potrebujemo.” Na svetovnem spletu lahko najdemo še nekaj uporabne in koristne literatura za vse, ki želite postati etični voditelji, kot je na primer priročnik “Integriteta voditeljstva 5 zvezdic” avtorjev Bergant, Reisinger in Krajnc (2019).

Za tiste, ki želite poglobiti svoje znanje na področju etičnega vodenja, je tudi v slovenščini dostopna knjiga Simona Sineka *Voditelji jedo zadnji* (Sinek, 2019), katere vsebina je razvidna iz angleškega vizualnega povzetka (Saveker, 2022).

2.3 Kako (ne)etičnega vodjo doživljajo zaposleni

Etično vodenje lahko pogledamo tudi s pozicije tistih zaposlenih, ki so (smo) vodeni. Če delamo v okolju psihološke varnosti in nas vodijo etični voditelji, bomo na delovnem mestu zadovoljni in uspešni. Vendar se moramo pripraviti tudi na možnost dela v okolju, kjer se ne počutimo dobro in zato iščemo rešitev za svoj problem. V pomoč sta lahko dve knjigi, prevedeni tudi v slovenščino. Robert Sutton (2011), ugledni ameriški strokovnjak za menedžment je napisal knjigo z nenavadnim naslovom *Ni prostora za prasce: kako ustvariti civilizirano delovno okolje in preživeti v takem, ki to ni*. Druga knjiga ima naslov *Kdo je tu nor?* in ima podnaslov *101 predlog, kako preživeti norosti na delovnem mestu*. Avtor Albert Bernstein (2016) je napisal priročnik nujnih preživetvenih tehnik v najbolj brezobzirnem okolju sodobnega časa: korporativni džungli. Njegovi, ponekod duhoviti nasveti so namenjeni zaposlenim, ki si zastavljajo vprašanje iz naslovnice.

3 Delovno okolje, zaupanje in psihološka varnost

Delovno okolje določajo tudi odnosi med zaposlenimi. Pomembno je zaupanje in zadovoljstvo ter vloga, ki jo ima zaposleni (voditelj ali vodeni) kakor tudi način nadzоровanja zaposlenih. Pojem *psihološka varnost* se pogosto pojavlja vzporedno z etičnim vodenjem in zanjo obstaja več definicij, ki jih bomo na kratko povzeli. Psihološka varnost je prepričanje, da je delovno okolje varno za tveganja v medosebnih odnosih, ko zaposleni čutijo, da je njihova ekipa prostor, kjer lahko spregovorijo, predstavijo svoje ideje in postavljajo vprašanja brez strahu, da bi bili deležni negativnih posledic za svoj status ali poklicno kariero. V psihološko varnih ekipah se člani počutijo sprejete in spoštovane. Psihološke varnosti ne moremo enačiti z zaupanjem, čeprav mu je podobna (Hirsch, 2018).

Na vprašanje, ali delamo v okolju psihološke varnosti, si lahko odgovorimo s pomočjo petih vprašanj iz sestavka Hirsch (2018). Ta vprašanja so: (1) kaj je psihološka varnost, (2) kakšne so prednosti okolja, v katerem obstaja psihološka varnost, (3) kaj bi lahko pomagalo pri gojenju psihološke varnosti, (4) kako se psihološka varnost ujema s pravili širšega družbenega okolja in (5) ali je »preveč« psihološke varnosti lahko škodljivo za delovno okolje.

4 Pomen dobrih odnosov na delovnem mestu

Etično vodenje temelji na odnosih, iz njih izhaja in se k njim vedno znova vrača. Lahko gre za vodenje s pomočjo odnosov, kot ga predstavlja ponižno (uporablja se tudi izraz *skeromno*) vodenje (Schein in Schein, 2020) ali s pomočjo zgledov, kot je Voditelji jedo zadnji (Sinek, 2019), vsekakor pa gre za odnose v tesno povezani skupini (Godin, 2009). Vse to nas vodi do pojma psihološke varnosti na delovnem mestu.

V času epidemije oziroma pandemije, ki zahteva veliko omejitev, je toliko bolj pomembno, kakšni so odnosi v delovnem okolju, torej v skupini ljudi, kjer preživimo velik del dneva in kjer dobimo pomembno količino socialnih stikov. Ponovno se vračamo k pojmu *plemena*, tokrat v sodobnem pomenu besede, ko pleme razumemo kot veliko ali majhno skupino ljudi, ki so povezani med seboj, z vodjo ali z neko idejo. Čeprav je danes povezovanje in združevanje ljudi preko družbenih omrežij zelo enostavno, pa svetovni splet sam po sebi ne more zagotoviti vodenja. Vodenje mora priti od osebe, ki se posveča določeni stvari in se zanjo zavzema s strastjo, o čemer nam pričajo uspešni posamezniki, začetniki velikih sprememb. Podjetnik in avtor številnih knjig, Seth Godin (2009), je o tem napisal zelo zanimivo knjigo, v kateri nas podučijo tudi o tem, da vodenje ni enako kot menedžment. Menedžerji vodijo znane procese, se odzivajo na zunanji svet – vse s ciljem, da bi naredili proces kar se da hiter in finančno učinkovit. Vodje pa stremijo k ustvarjanju spremembe, v katere verjamejo: "Gibanja imajo voditelje. Gibanja povzročijo, da se stvari zgodijo. Voditelji imajo sledilce. Menedžerji imajo zaposlene. Menedžerji izdelujejo pripomočke. Voditelji naredijo spremembe." Godin torej s svojo značilno duhovitostjo skozi pripovedovanje zgodb predstavlja tri korake do izgradnje (uspešnega) plemena: želja po spremembi stvari, sposobnost povezovanja plemena in pripravljenost voditi (pleme). Tistim, ki so pripravljeni voditi, pove naravnost: »Potrebujemo vas, da nas vodite,« in sprašuje, ali se prepoznate kot vodja plemena. V Godinovi knjigi lahko prepoznamo tudi več elementov etičnega vodenja.

Pojem etičnega vodenja se vedno znova prebija v ospredje, znanje o njem postaja bolj dosegljivo, čeprav je dostop dostikrat omejen s plačljivostjo člankov ali z udeležbo na izobraževanjih in kongresih, za katere je značilna (tudi) visoka kotizacija. Navajamo pregledni članek, iz katerega smo kopirali spodnjo shemo, ki pojasnjuje nastanek in delovanje etičnega vodenja (Changsuk, Jianhong, Bartnik, Haney in Kang, 2017).

Znanje o etičnem vodenju je torej dragoceno, saj v delovno okolje prinaša spremembe, ki so koristne tako za podjetje, kot za zaposlene. Ali je torej vredno o etičnem vodenju vedeti več? Veliko vodstvenih kadrov je prepričanih, da o etiki *vedo vse* ali vsaj dovolj (in o tem tudi predavajo) in da v odnosu do sodelavcev *ravnajo etično*. Še več, izobraževanje o etiki se jim ne zdi pomembno (niti za njih). Iz podobnega razmišljanja izvira tudi zapis Ranke Ivelja: "... etika ne pomeni nič tistemu, ki je nima. Zgodovina človeštva kaže, da je praviloma nimajo tisti, ki se nanjo sklicujejo." (Ivelja, 2014).

5 Etično vodenje v zdravstvu

V zdravstvu ima etično vodenje še dodatne razsežnosti, saj mora vključevati tako odnos zdravstvenih delavcev do pacientov (ta odnos opredeljujejo etični kodeksi posameznih poklicnih skupin, to je zdravnikov, medicinskih sester, farmacevtov in drugih) ter odnos vodstvenih delavcev do pacientov, ki ga po eni strani določa zakonodaja (Zakon o pacientovih pravicah, 2008) po drugi pa splošni principi etičnega vodenja glede obravnave pritožb (in predlogov) s strani pacientov. Enako pomemben pa je odnos vodstvenih delavcev do zaposlenih. Tudi v zdravstvenem sistemu se poudarja razlikovanje med etičnim vodenjem in menedžmentom, pri čemer se poudarja, da etični voditelj vzdržuje dobre odnose, je pošten in odkrit ter deluje transparentno. Epidemija covid-19 je postala preiskusni kamen tudi za etično upravljanje zdravstva, kjer se vsakodnevno srečujejo z odločanjem o izbiri prioritete – kateremu pacientu bo zdravljenje omogočeno in kateri bo »moral počakati«, čeprav je čakanje zanj lahko usodno. Hipotetični primer se lahko zgodi kjerkoli v Sloveniji:

Ženska A ima v torek preprosti kirurški poseg, ki ni nujen in gre naslednji dan po operaciji domov. V sredo pride v bolnišnico ženska B, da bi bila v četrtek operirana zaradi raka dojke. Še v sredo zvečer jo pošljejo domov zaradi vdora virusa na oddelek. Naslednji dan se ženski srečata na ulici, ker sta sosedki. O vsebini njunega pogovora in občutkih lahko le sklepamo, a vidimo, da že operirana z manjšim občutkom krivde gleda

v sosedo, ki ima resno bolezen. Če bi vedela, kaj se bo zgodilo, bi lahko torkov termin prepustila sosedi.

Vprašamo se lahko, kako bi v takšnem ali podobnem primeru ravnal etični vodja in kako izrazito menedžersko usmerjen vodja. V čem bi bila razlika? Odgovore na to in podobna vprašanja lahko poskušamo najti v knjigi *Etično vodenje v zdravstvu* (Portugal, 2018).

6 Sklep

Prispevek je nastal na podlagi študija dosegljive literature in dolgoletnih izkušenj vodenja v različnih delovnih okoljih in ter na pobudo zaposlenih, ki si želijo (bolj) etično vodenje in (več) psihološke varnosti na svojem delovnem mestu. Napisan je kot spodbuda za razmislek o tem, kako lahko etično vodenje spremeni tako delovno kot tudi širše družbeno okolje.

Literatura

- Argyris, C. (1997). Learning and teaching: A theory of action perspective. *Journal of Management Education*, 21(1), 9–18.
- Bergant, A. (2020). *Etika v času kriznih razmer*. Pridobljeno s <https://www.eisep.si/blog/etika-v-casu-kriznih-razmer/>
- Bergant, A., Reisinger, A. W. in Krajnc, B. (2019). *Integriteta voditeljstva 5 zvezdic*. Pridobljeno s <https://www.5stil.com/wp-content/uploads/2019/09/5STARS.pdf>
- Bernstein, A. (2016). *Kdo je tu nor?* Ljubljana: Chiara.
- Celebration of Ethical Leadership. (2020). Pridobljeno s <https://www.celebrationofethics.com/>
- Changsuk, K., Jianhong, M., Bartnik, R., Haney, M. H., in Kang, M. (2017). Ethical Leadership: An Integrative Review and Future Research Agenda. *Ethics and Behavior*. 28. 1-29. Pridobljeno s https://www.researchgate.net/publication/317216685_Ethical_Leadership_An_Integrative_Review_and_Future_Research_Agenda
- Characteristics of ethical leadership, spletna poizvedba o virih. Pridobljeno s https://scholar.google.si/scholar?start=10&q=characteristics+of+ethical+leadership&hl=sl&as_sdt=0,5&as_vis=1
- Crews, J. (2022). *What is an Ethical Leader?: The Characteristics of Ethical Leadership from the Perceptions Held by Australian Senior Executives*. Pridobljeno s <https://ro.ecu.edu.au/ecuworkspost2013/2058/>
- Ethical Leadership Award. (2021). ASHLEY SWEARENGIN TO RECEIVE 2021 ETHICAL LEADERSHIP AWARD. Pridobljeno s <http://www.fresnostatenews.com/2021/08/31/ashley-swearengin-to-receive-2021-ethical-leadership-award/>
- Etika, Vodenje. (2021). Kako lahko vodim etično? Pridobljeno s

- <https://psihologijadela.com/2021/10/11/kako-lahko-vodim-eticno/>
European Quality Leader. (2022). *Objectives of the competition*. Pridobljeno s <https://quality-leader.eu/leader-15>
- Godin, S. (2009). *Tribes. We need you to lead us*. London: Little Brown Book Group.
- Hirsch, W. (2018). Five questions about psychological safety, answered. Pridobljeno s <https://scienceforwork.com/blog/psychological-safety/>
- Ivelja, R. CSM ali Cerkev Svete Morale, Dnevnik (časopis), Kolumne, 18.9.2014. Pridobljeno s <https://www.dnevnik.si/1042681617>
- Mihelic, K. K., Lipicnik, B., in Tekavcic, M. (2010). Ethical Leadership. *International Journal of Management & Information Systems (IJMIS)*, 14(5). Pridobljeno s <https://doi.org/10.19030/ijmis.v14i5.11>
- Portugal, L.M. (2018). *Ethical Leadership in Healthcare: Theory & Best Practices*. Paperback. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Schein, E. H. in Schein, P. A. (2020). *Ponižno vodenje*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Saveker, D. *Leaders Eat Last (Simon Sinek), Visual Synopsis*. Pridobljeno s <https://www.visualsynopsis.com/full-collection/leaders-eat-last-simon-sinek-visual-synopsis-by-dani-saveker>
- Sinek, S. (2019). *Voditelji jedo zadnji. Zakaj nekatere ekipe sodelujejo in druge ne*. Ljubljana: Smart Com.
- Sutton, R. (2011). *Ni prostora za prasce: kako ustvariti civilizirano delovno okolje in preživeti v takem, ki to ni*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Zakon o pacientovih pravicah (Uradni list RS, št. 15/08, 55/17 in 177/20)

KAKO SO PREDVIDEVALE RAZVOJ PREBIVALSTVA SLOVENIJE TRI IZBRANE PROJEKCIJE

Sprejeto

3. 7. 2021

Izdano

31. 3. 2022

Ključne besede:

prebivalstvo,
projekcija,
rast,
prebivalstvo,
demografija

JANEZ MALAČIČ

Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana, Slovenija.

E-pošta: janez.malacic@ef.uni-lj.si

DOPISNI AVTOR

janez.malacic@ef.uni-lj.si

Povzetek Besedilo obravnava (ne)uresničevanje treh avtorjevih projekcij prebivalstva izdelanih za obdobje 35 let in objavljenih v šestih izdajah učbenika Demografija do leta 2021 posebej za moške in ženske. Izmed vseh variant (konstantna, nizka, srednja in visoka) treh projekcij se je do leta 2021 uresničila le visoka varianta projekcije 1991–2026 za ženske. Vse ostale variante projekcij so podcenile dejansko rast števila prebivalstva Slovenije do leta 2021.

1 Uvod

Projekcije prebivalstva običajno delimo na perspektive in napovedi. Prve izdelamo v več variantah. Največkrat so štiri: konstantna, nizka, srednja in visoka. Napoved pa je praviloma ena sama in sicer tista, za katero avtor smatra, da se bo uresničila. V tem prispevku bomo obravnavali tri perspektive prebivalstva Slovenije, ki so bile izdelane za pedagoške namene na osnovi Shorterjevega programa FIVFIV in objavljene v šestih izdajah avtorjevega učbenika Demografija (Malačič, 1993, 1996, 1997, 2000, 2003, 2006). Od objave je minilo dovolj dolgo obdobje, da lahko primerjamo dejanski razvoj prebivalstva Slovenije in predvidevanje tega razvoja v treh izbranih projekcijah, ki so bile izdelane za 35 let (1991-2026, 1996-2031 in 2006-2041). Ker pa se projekcijsko obdobje še ni izteklo niti za eno projekcijo, bo naša obravnava le delna in bo zajela le trideset let po letu 1991. Že sedaj pa lahko rečemo, da je trideset let v modernem svetu izredno dolgo obdobje.

Prostor nam tukaj ne dopušča zelo podrobne analize razlik med projekcijami in dejanskim razvojem prebivalstva, saj bi takšna analiza zahtevala celo knjigo, ker je razvoj prebivalstva zelo kompleksen in obsežen, časovno obdobje pa sorazmerno dolgo. Zato se bo naša obravnava omejila na osnovne značilnosti posameznih hipotez projekcij in okvirne rezultate projekcij v primerjavi z dejanskim razvojem prebivalstva Slovenije do leta 2021 ter na pomen takšne obravnave.

2 Hipoteze projekcij in dejanski razvoj prebivalstva Slovenije do leta 2021

S pomočjo hipotez o smrtnosti, rodnosti in migracijah avtor projekcij predvideva prihodnji razvoj osnovnih demografskih procesov in s tem ključnih elementov prihodnjega razvoja prebivalstva v obdobju za katerega se izdelujejo projekcije prebivalstva. V konkretnih projekcijah uporabljeni računalniški program zahteva postavitev hipoteze o smrtnosti v eni varianti ter hipotez o rodnosti in migracijah v štirih variantah. Te variante so konstantna, nizka srednja in visoka. Zaradi omejenega prostora tukaj ne moremo obravnavati hipotez v vseh elementih in podrobnostih, prav tako pa tudi ne bomo obravnavali podrobnega dejanskega razvoja posameznega demografskega procesa. Omejili se bomo na nekaj agregatnih kazalcev, ki pa kljub vsemu okvirno dovolj dobro pokažejo razlike med postavljenimi hipotezami in kasnejšim dejanskim razvojem.

Naslednja pomembna omejitev naše obravnave je dejstvo, da se projekcijsko obdobje še ni v celoti izteklo pri nobeni od treh projekcij. Zato bomo morali to dejstvo upoštevati. Ker pa je narava hipotez takšna, da je težko enoznačno izdvojiti do leta 2021 pretečeno obdobje, bomo v nadaljevanju obravnavali tudi del obdobja, ki sega v celotno projekcijsko obdobje. Pri obravnavi posameznih hipotez pa bomo upoštevali tudi razlike med njimi samimi in način, kako so konkretno vgrajene v sam program FIVFIV. Upoštevati pa je potrebno še ažurnost statističnih podatkov v času izdelave projekcij. Ta se je med tremi projekcijami izboljševala, saj se je uradna statistika v Sloveniji izboljševala in nekje od sredine 1990ih let tudi hitro evropeizirala. Pri prvih projekcijah, ki imajo začetek v letu 1991, izdelane pa so bile v letu 1992, pa je na ažurnost podatkov vplival tudi razpad jugoslovanske države in nastanek samostojne Slovenije.

Najbolj enostavna varianta projekcij je konstantna varianta. Pri njej vzamemo za rodnot, smrtnost in migracije podatke iz izhodiščnega leta ali zadnje razpoložljive podatke čim bližje izhodiščnemu letu in izdelamo projekcijo pod predpostavko, da ostanejo posamezni demografski procesi nespremenjeni naslednjih 35 let. V naših treh projekcijah smo pri zaporednih projekcijah 1991, 1996 in 2006 zabeležili naslednje izhodiščne podatke: pri rodnoti R_n zaporedoma 0,70, 0,64 in 0,60, pri smrtnosti $e_{0,m}$ zaporedoma 67,34, 70,27 in 73,7 let ter $e_{0,f}$ 75,16, 77,76 in 81,2 leti ter pri migracijah v povprečnem letnem meddržavnem migracijskem saldu pri moških zaporedoma 1300, 800 in 1950 ter pri ženskah 1200, 700 in 450. Dejanski podatki, ki so na voljo leta 2021 kažejo velika nihanja rodnoti in migracij ter hitro rast življenjskega pričakovanja po petletnih obdobjih in tudi po spolu. Konstantna varianta bi bila primerna samo pri hipotezi o rodnoti v letu 1991, pa še pri tej le v povprečju in ne zaradi konstantnosti. R_n se je namreč od 0,70 leta 1991 znižal na 0,59 v povprečju v obdobju 2001-05 in nato dvignil čez 0,7 od leta 2008 naprej. V letih 2016-20 je bila povprečna vrednost 0,77. Vrednosti R_n za leta 1996 in 2006 sta bili prenizki. Pri smrtnosti je bila konstantna varianta zaradi velikega povečanja $e_{0,m}$ in $e_{0,f}$ slaba. Podobno velja pri migracijah za moške in nekoliko manj za ženske, vendar je pri migracijah ključni problem izredno veliko nihanje med posameznimi leti in tudi petletnimi povprečji. Podrobnejše podatke o smrtnosti in migracijah bomo navedli nekoliko kasneje.

Hipoteza o smrtnosti je bila postavljena za nizko, srednjo in visoko varianto projekcij samo v eni varianti, vendar so bili uporabljeni kazalci koeficienti doživetja za petletne starostne razrede, e_0 in e_5 za moške in ženske. Tukaj si bomo okvirno ogledali le hipotezo in dejanske podatke za e_0 . Naša hipoteza o povečanju e_0 v projekcijskem obdobju 35 let za tri projekcije je bila pri moških zaporedoma od 67,34 na 72,51, od 70,27 na 73,8 in od 73,7 na 77,9 ter pri ženskah od 75,16 na 79,35, od 77,76 na 80,5 in od 81,2 na 84,6 let. Hipoteze so prenizke, saj dejanski podatki za leto 2019 kažejo, da je $e_{0,m}$ 78,5 in $e_{0,f}$ 84,22. Za projekcijo z začetkom leta 1991 pa je potrebno dodati, da so bili ob izdelavi na voljo le skoraj deset let stari podatki iz tablic smrtnosti. Pričakujemo pa lahko še nadaljnje naraščanje tega kazalca in tudi, da sedanja kriza zaradi COVID 19 ne bo bistveno vplivala na trend.

Naslednja hipoteza je hipoteza o rodnosti v nizki, srednji in visoki varianti treh obravnavanih projekcij. Prva značilnost hipoteze o rodnosti v vseh variantah in vseh treh projekcijah je ta, da razen izjemoma ne predvideva nihanja navzdol in navzgor ali obratno. Omembe vredna izjema je le srednja varianta projekcije 1991-2026. Ta varianta se od začetne vrednosti R_n 0,70 v naslednjih treh vrednostih za petletna obdobja spusti pod to raven (tudi do 0,62), v zadnjih treh vrednostih pa se dvigne nad začetno vrednost vse do 0,84 v zadnjih petih letih. Na tak način v povprečju kar dobro odraža dejanska gibanja rodnosti. Nizka in visoka varianta te prve projekcije se nista uresničili, saj je projekcija predvidela za zadnjih pet let projekcijskega obdobja R_n vsega 0,50 za nizko in kar 1,0 za visoko varianto. Na podoben način se nista uresničili nizka in visoka varianta hipoteze o rodnosti v projekciji 1996-2031, čeprav visoka varianta ni več predvidevala dviga rodnosti na raven enostavnega obnavljanja prebivalstva do leta 2031. Tudi v tej projekciji je bila najboljša srednja varianta hipoteze o rodnosti. Ta sicer ni predvidela znižanja R_n na ravni med 0,60 in 0,57 med leti 1997 in 2005, kasneje pa z nekoliko zaostanka dobro sledi dejanskemu gibanju. Za vse variante hipoteze o rodnosti zadnje projekcije 2006-2041 pa lahko zapišemo, da so pod močnim vplivom zelo nizke rodnosti v letih 2001 do 2005. Zaradi tega je bila predvidena rodnost v vseh variantah projekcijskega obdobja do leta 2021 precej nižja od dejanskih podatkov o rodnosti v tem obdobju.

Za hipotezo o migracijah v vseh treh projekcijah in v vseh variantah lahko najprej ugotovimo, da je dosledno predvidevala pozitivne neto migracije tako za moške kot tudi za ženske. To je bilo pravilno, saj so bile neto migracije le izjemoma negativne v kakšnem letu ali pri spolu, nikakor pa ne za pet let zapored ali za pet let v povprečju. Tudi pri tej hipotezi so dejanski podatki po petletnih obdobjih izrazito

nihali, predvidene vrednosti v hipotezah pa nihanj razen izjemoma ne kažejo. To je po svoje razumljivo, saj so dejanska migracijska gibanja zelo odvisna od cikličnega gibanja gospodarstva, tega pa ekonomska znanost še ni sposobna napovedovati niti na srednji rok, na dolgi kar 35 let raztegnjen rok pa nikakor ne. Vse hipoteze o migracijah v treh projekcijah so tudi bistveno podcenile razliko med moškimi in ženskami. Migracijski saldi pri moških so v Sloveniji v dobrih in slabih časih bistveno večji kot pri ženskah. Za ženske lahko še zapišemo, da so hipoteze predvidevale praviloma previsoke neto selitve v vseh variantah in vseh projekcijah. Če na kratko pogledamo še posamezne projekcije, lahko za projekcijo 1991-2026 ugotovimo, da nobena varianta ni predvidela zelo nizkega salda v prvih petih letih samostojne Slovenije. V kasnejših petletnih obdobjih se hipoteze pri ženskah gibljejo med 800 in 2500 na leto pri ženskah in med 900 in 2700 na leto pri moških. Dejanski petletni podatki pa nihajo med 441 in 2013 na leto pri ženskah in 201 in 8005 na leto pri moških. Za leta krize so hipoteze previsoke, za leta ugodnih gospodarskih gibanj pa so prenizke. Projekcija 1996 – 2031 je v primerjavi s prvo projekcijo znižala predvideno neto priseljevanje v Slovenijo v vseh variantah hipoteze o migracijah. Zato so v njej dejanske neto migracije na splošno podcenjene v vseh variantah. Projekcija 2006-2041 je pod vplivom dejanskih podatkov o neto migracijah v letih 2001-2005 povečala razliko med spoloma v korist moških. To razliko kasneje v vseh variantah postopoma zmanjšuje, kar verjetno ne bo dobro v naslednjih dvajsetih letih. Če pa se omejimo samo na prvih 15 let projekcijskega obdobja, lahko zapišemo, da je hipoteza o migracijah v vseh treh variantah podcenjena.

3 Rezultati projekcij na primeru števila prebivalstva in njihovo (ne)uresničevanje

Model analitičnih projekcij prebivalstva nam da izredno bogastvo podatkov o predvidenem prihodnjem razvoju prebivalstva v okviru projekcijskega obdobja. To velja tudi za naše tri izbrane projekcije. Na voljo imamo podatke o strukturi prebivalstva po starosti in spolu z intervalom pet let, izračunamo lahko celo vrsto enostavnih in bolj kompleksnih kazalcev razvoja prebivalstva, vsekakor najpomembnejši podatek pa je število celotnega prebivalstva. Zaradi prostorske omejitve bomo obravnavali rezultate izbranih projekcij prebivalstva do leta 2021 na primeru števila prebivalstva posebej za moške in ženske. Posebna obravnava moških in žensk je posledica narave modela projekcij prebivalstva pa tudi narave samih demografskih procesov. Že pri obravnavi hipotez projekcij prebivalstva smo videli, da se podatki pri smrtnosti in migracijah zelo razlikujejo po spolu. Te razlike pa se

najlepše pokažejo pri ločeni obravnavi rezultatov projekcij po spolu. Podatki so v tabeli 1.

Namen prikaza podatkov v tabeli 1 je izrazito ilustrativen. Na osnovi teh podatkov ne bomo izračunavali nobenih relativnih števil ali morebitnih drugih kazalcev, ki bi podrobneje prikazali primerjavo med predvidevanjem prihodnjega razvoja prebivalstva Slovenije v treh obravnavanih projekcijah prebivalstva in kasnejšim dejanskim razvojem prebivalstva. Za podrobnejši analitični prikaz razlik bi potrebovali veliko več prostora, kot je na voljo v tem besedilu. Ne glede na vse to pa je iz tabele 1 že na prvi pogled mogoče izluščiti osnovne in najbolj pomembne značilnosti (ne)uresničevanja v projekcijah predvidenega razvoja prebivalstva Slovenije do leta 2021.

Rezultate projekcij in njihovo primerjavo z dejanskimi statističnimi podatki, ki jih je objavil Urad za statistiko Republike Slovenije, je potrebno obravnavati skupaj z vsem tistim, kar smo povedali že pri obravnavi posameznih hipotez projekcij in primerjav hipotez z dejanskim razvojem na primeru posameznih uporabljenih kazalcev. Že pri obravnavi hipotez smo lahko videli, da so se predvidevanja slabo uresničila.

Za obravnavo uresničevanja projekcij in njihovih posameznih variant smo izbrali leta 2001, 2011 in 2021. Podatki za leto 2021 so precej višji od vseh variant projekcij, z izjemo visoke variante projekcije 1991-2026 za ženske. Ta varianta je tudi edina, za katero lahko rečemo, da se je pri ženskah uresničila. Za vse druge variante projekcij za moške in ženske pa lahko rečemo, da so prenizke. Težko je na kratko dobro odgovoriti na vprašanje, zakaj smo pred 30, 25 in 15 leti predvidevali prenizko rast ali celo upadanje prebivalstva. Pri nizki varianti je to deloma tudi posledica narave nizke variante. Veliko bolj pomembno pa je bilo demografsko dogajanje v zadnjem desetletju prejšnjega in v prvi polovici prvega desetletja sedanjega stoletja. V tem obdobju je transverzalna rodnost v Sloveniji padla na najnižje do sedaj zabeležene ravni, kar je vplivalo v kombinaciji z gospodarskim in političnim dogajanjem na to, da so vsake naslednje projekcije slabše predvidevale dejanski razvoj. Dokončna analiza posameznih projekcij pa bo v celoti možna šele po izteku projekcijskih obdobj.

Tabela 1: Število prebivalstva po spolu po projekcijah 1991-2026, 1996-2031 in 2006-2041 in po dejanskem razvoju v letih 2001, 2011 in 2021.

Projekcija/ Razvoj P	Varianta	Spol	Leto		
			2001	2011	2021
1	2	3	4	5	6
1991 – 2026	Nizka	M	958.641	932.579	879.500
		Ž	1.016.981	994.976	953.441
	Srednja	M	961.271	952.614	944.633
		Ž	1.019.109	1.013.238	1.014.615
	Visoka	M	962.822	977.134	985.833
		Ž	1.020.603	1.036.863	1.054.248
1996-2031	Nizka	M	970.053	955.640	915.759
		Ž	1.022.008	999.523	954.580
	Srednja	M	970.053	960.485	939.637
		Ž	1.022.008	1.004.226	977.450
	Visoka	M	970.053	971.244	967.363
		Ž	1.022.008	1.014.570	1.004.105
2006-2041	Nizka	M	-	978.933	952.735
		Ž	-	1.009.977	973.364
	Srednja	M	-	978.933	957.879
		Ž	-	1.009.977	979.080
	Visoka	M	-	978.933	966.772
		Ž	-	1.009.977	986.060
Dejanski razvoj		M	972.749	1.014.563	1.059.938
		Ž	1.017.352	1.035.626	1.049.039
		Skupaj	1.990.094	2.050.189	2.108.977

4 Sklep

Analiza uresničevanja v projekcijah prebivalstva predvidenega prihodnjega razvoja prebivalstva je pomembna zaradi številnih razlogov. Ti so tako strokovni kot širše družbeni in politični. Pri prvih je namen predvsem napredek pri razvoju metodologije in stroke, pri družbenih in političnih vidikih pa je najpomembnejša ocena uporabnosti projekcij prebivalstva za vodenje različnih konkretnih družbenih politik, od politike prebivalstva do gospodarske, socialne, regionalne in drugih politik.

Projekcije, ki smo jih obravnavali v tem besedilu so bile izdelane za pedagoške namene. Zato verjetno niso imele posebnega vpliva na širše družbene vidike in vodenje konkretnih politik. Kljub temu pa so nekatere ugotovitve tega besedila širše pomembne. Verjetno sta najbolj pomembni dve. Prva je ta, da bodo strokovnjaki imeli zmeraj težave pri predvidevanju dolgoročnih gibanj procesov, ki so po svoji naravi ciklični. Prihodnje krize v več desetletnem obdobju verjetno ne bo nikoli mogoče točno napovedati. Druga ugotovitev pa je, da na vsako projekcijo najbolj vpliva gibanje demografskih procesov v pet do deset let dolgem obdobju pred

izhodiščnim letom projekcije. Če se v tem obdobju pojavi odstopanje od siceršnjih trendov, bo to gotovo vplivalo na uresničevanje projekcij.

Literatura

Malačič, J. (1993, 1996, 1997, 2000, 2003, 2006). *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. Šest izdaj. Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.

Statistični letopis Republike Slovenije (1993, 1996, 2001, 2013). Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

SISTAT, baza podatkov. (2021). Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

COVID-19 OKUŽBE IN SMRTNOST TER OMEJEVALNI UKREPI: KOLIKO SO OGROŽENA MANJŠINSKA, OBMEJNA IN PERIFERNA OBMOČJA IN KAKŠEN JE POLOŽAJ POMURJA?

DAMIR JOSIPOVIČ

Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija.
E-pošta: damir.josipovic@gmail.com

Sprejeto

3. 8. 2021

Izdano

31. 3. 2022

DOPISNI AVTOR

damir.josipovic@gmail.com

Povzetek Prispevek predstavlja analizo presežne smrtnosti v Sloveniji v letu 2020 z vidika pričakovane smrtnosti kot posledice čedalje neugodnejše starostne strukture prebivalstva v Sloveniji. Ugotavlja, da je mogoče nepojasnjeno vzrokom smrti na novo pripisati namesto 3.126 (po podatkih NIJZ) le 2.626 smrtnih žrtev, ki pa se lahko pripišejo prezgodnjim smrtim primerom, ki so lahko neposredna posledica bodisi bolezni COVID-19 bodisi drugih vzrokov smrti zaradi omejevalnih ukrepov. Povečanje znaša 501 osebo ali kar petino. Tako visoka presežna smrtnost zato ni le posledica same nove bolezni, temveč tudi posledica drugih dejavnikov. Domnevamo, da so poleg odpovedi rednega zdravljenja ključno vlogo odigrali prav sprejeti restriktivni ukrepi omejitve gibanja in šolanja na daljavo, ki so bili zgrešeno ciljani zaradi napačne interpretacije podatkov o obsegu in pogojih prenosa okužb, neproučenega razmerja med okužbami v DSO napram lokalnemu prebivalstvu glede na velikost občin, primerjalno slabšega razmerja med vsemi Covid-19 hospitalizacijami in razporeditvami v enote intenzivnega zdravljenja ter covid smrtnosti, v letu 2021 pa v upadajoči učinkovitosti cepljenj glede na čas in sev ter državo.

Ključne besede:

presežna
smrtnost,
Covid-19,
SARS-CoV-2,
Slovenija,
regionalne
razlike,
Pomurje

1 Uvod

Poteka že 18. mesec od uradne razglasitve epidemije v Sloveniji. V tem času je nastala bogata zbirka podatkov, ki so bili doslej bolj ali manj uspešno analizirani. Še vedno precej bolj podrobnih podatkov manjka ali pa niso na voljo, kar otežuje analize in posledično preprečuje sprejemanje informiranih odločitev. Tako se danes pogosto odvijajo javne debate o učinkovitosti »nefarmaceutskih« ukrepov zoper širjenje okužb, vsaj v Sloveniji pa je relativno malo študij o tem, v kakšni meri in na katerih področjih so bili taki ukrepi uspešni. Zagotovo problematika covid-19 in nevarnosti širjenja okužb s SARS-CoV-2 globoko vznemirja široke množice prebivalstva. Ob znanih problemih s testi RT-PCR, ki so zaradi previsokega števila ojačitvenih ciklov vzorcev kazali pretiran obseg pozitivnih in posledično izjemno visoke deleže asimptomatskih okužb, očitno niti cepljenje še ne rešuje problema. V Veliki Britaniji denimo je bilo konec julija 2021 skoraj izenačeno število pozitivnih necepljenih in cepljenih, kar je sicer že dlje časa znamenje, da cepiva ne varujejo dovolj pred samimi prenosi okužb (ZOE, 2021). Namreč, razširjenost okužbe med polno cepljeno populacijo v starosti pod 65 let je 0,35 %, med necepljeno pa 1,15 % (Riley in drugi, 2021). Tako je polno cepljena aktivna populacija le približno trikrat manj izpostavljena okužbam kot necepljena, čeprav je v Veliki Britaniji precepljenost izjemno visoka (do vključno 2. avgusta 2021 je bilo 89 % cepljenih s prvim odmerkom, 73 % pa je bilo polno cepljenih), in kjer je bilo konec julija kar 95 odstotkov potrjenih okužb z delta sevom, se s tem sevom spreminjajo tudi prevladujoči simptomi (PHE, 2021). Tako je izguba voha in okusa izpadla iz prve deseterice najpogostejših simptomov okužbe (ZOE, 2021). Se je pa nekoliko zmanjšala učinkovitost cepiv (88 odstotkov), ki je bila v študiji ZOE merjena splošno, ne glede na mesec vakcinacije (Lopez Bernal in drugi, 2021). Pri tem je zanimivo, da je prisotnost naravne zaščite (protiteles) v necepljeni populaciji približno 15 %, medtem ko je med cepljenimi nepričakovano nizka (78 %), kar pomeni, da četrtna do petina cepljenega prebivalstva ni razvila protiteles po cepljenju (Ward, Whitaker in drugi, 2021). To pa pomeni, da je pravzaprav enako število nezaščitenih tako med cepljenimi kot necepljenimi.

Kaj bi taki rezultati predstavljalo za Slovenijo? Ob 40 odstotni precepljenosti (840.000 oseb) bi imeli 655.000 oseb s protitelesi, k čemur lahko prištejemo 35-odstotni delež aktivnih prebolevalnikov (735.000 oseb), ki prav tako imajo protitelesa. Skupno bi torej v Sloveniji virus lahko teoretično krožil med približno 710.000 ljudmi, ki še niso preboleli, ali pa niso bili uspešno cepljeni. Upoštevajoč delež

necepljenega prebivalstva v Angliji s protitelesi (15 %), bi enak delež med necepljenimi v Sloveniji teoretično predstavljal 189.000 naravno zaščitene osebe zoper virus (cf. Randolph in Barreiro, 2020). To bi teoretično populacijo, v okviru katere bi se lahko virus vrtil, zmanjšalo na 521.000 ljudi ali 25 % prebivalstva.

Seveda ostaja problem srednje- in dolgoročnosti zaščite potom cepljenja. Za razliko od Anglije, kjer je prevladujoča vakcinacija s cepivom AstraZenece (Vaxzevria) namreč izraelski podatki o učinkovitosti tamkaj prevladujočega Pfizerjevega cepiva (Comirnaty) kažejo rapidno upadanje učinkovitosti v prevenciji okužbe. Tako je bila polno cepljena oseba, ki se je cepila januarja 2021 po šestih mesecih (julija 2021) zaščitena pred okužbo in simptomatičnim Covidom le še 16-odstotno (Jeffay, 2021; cf. Wintachiaia in Prathomb, 2021). Še vedno pa je stopnja zaščite pred hospitalizacijo (82 odstotkov) ali pa hudim potekom bolezni (86 odstotkov) razmeroma visoka (SIMH, 2021b). Izrael se tudi ponaša z izjemno visoko precepljenostjo, uvaja pa tudi cepljenje starih 12-17 let. V zadnjem času so v programih cepljenja previdnejši, saj je v mlajših starostnih skupinah cepljenih zlasti med dečki naraslo število primerov miokarditisa, kot neželenega stranskega učinka. Pri deklicah je bilo takih primerov 1 na 1000, pri dečkih pa kar 11 na 1000 (SIMH, 2021a).

Tako poglobljenih in primerljivo podrobnih raziskav o verjetnosti prenosa okužb in deležih okuženih med cepljenimi in necepljenimi, učinkovitosti cepiv ter deleža prebivalstva s protitelesi glede na cepilni status v Sloveniji nimamo. Do neke mere primerljiva je le panelna raziskava SI-PANDA, ki jo izvaja NIJZ, ki pa se osredotoča predvsem na psiho-socialne vidike pandemije (NIJZ, 2021). Zato se moramo zanesti na druge podatke. Lahko denimo opazujemo celotno populacijo in v okviru nje gibanje okužb, obolelih ter robustnejše kategorije podatkov o hospitaliziranih in umrlih po starosti na ravni celotne Slovenije ali posameznih regij. Glede na razpoložljive podatke in možnosti izvedbe analiz smo naslednje oblikovali delovne hipoteze: sprejeti restriktivni ukrepi omejitev gibanja in šolanja na daljavo so bili zgrešeno ciljani zaradi napačne interpretacije kazalnikov in podatkov o obsegu in pogojih prenosa okužb, neproučenemu razmerju med okužbami v DSO napram lokalnemu prebivalstvu glede na velikost občin, razmerju med Covid-19 hospitalizacijami, razporeditvami v enote intenzivnega zdravljenja in covid smrtnosti ter da so bili scenariji učinkovitosti cepljenj pretirano optimistični, in da so posledično bile periferne regije z večjo administrativno razdrobljenostjo bolj prizadete od preostalih delov Slovenije.

2 Problem zajemanja podatkov v Sloveniji

V Sloveniji se je skozi celotno leto 2020 izvajalo PCR testiranje s 40 cikli amplifikacije (ULMF), kar se je po poročilu ICSLS izkazalo kot pretirano z velikim deležem lažno pozitivnih testov (ICSLS 2021). Kot kažejo podatki za Slovenijo, je število okuženih kljub vse večjemu deležu cepljenih oseb ostalo visoko. Medtem ko je 30 do 70 odstotkov tistih v petletnih starostnih skupinah nad 50 let prejelo le prvi odmerek cepiva, je veliko višji odstotek starih 70 in več prejelo drugi odmerek, ki je v prvi četrtini leta 2021 verjetno že ščitil starejše pred okužbo in hujšimi oblikami poteka COVID-19 (NIJZ, 2021).

Cepljenje se je uradno začelo 27. decembra 2020, primerjava podatkov o okužbah in smrtnih primerih s podatki o cepljenju je pokazala hitro upadanje števila smrtnih žrtev od sedmega tedna 2021 naprej, pri tem pa se je zmanjšalo tudi število okužb. Tako je površna ugotovitev, da so cepljenja zelo prispevala k temu upadu, brez zadostne podlage (NIJZ, 2021). Delež cepljenih oseb v starostni skupini 80+ do 13. maja 2021 je bil 28 % s prvim odmerkom, približno 15 % pa je prejelo tudi drugi odmerek (NIJZ 2021). Tudi relativno visoki, dvotretjinski precepljenosti starejših od 65 let, doseženi do 3. avgusta 2021, zaradi sezonskega vpliva še ne moremo avtomatično pripisati vzročne povezanosti z zmanjšanjem števila okužb poleti, hkrati pa ta stopnja precepljenosti še ne pomeni tudi dejanske višje zaščite v pričakovanem novem valu okužb jeseni 2021 (NIJZ, 2021).

3 Problem interpretacije presežne smrtnosti v letu 2020 in vloga analize regionalnih razlik

Geografsko specifičen pristop na nivo regije in občine ponuja drugačno sliko glede smrtnosti COVID-19. Medtem ko so nekatera območja bistveno bolj prizadeta, ogromni deli Slovenije novembra 2020 dejansko niso utrpeli smrtnih žrtev COVID-19 (Josipovič 2020). Med njimi se problematična situacija pojavlja le v obmejnih občinah z domovi za ostarele, zato tam tudi večje število okužb. Zato je bilo zlasti prizadeto Pomurje s svojo tipično obmejno in periferno lego ter velikim številom občin. Medtem ko je bilo v teh regijah še vedno zelo majhno skupno število covid smrti, so šole in občine ostale zaprte. Tako so manjše občine, zlasti tiste ob slovenski državni meji, doživele višje stopnje lokalnih okužb prav zaradi visokih stopenj širjenja okužb v DSO, ne pa med ostalim prebivalstvom. S tem so bile prav male

občine najbolj prikrajšane z omejitvami gibanja, kar je še poslabševalo splošno psihosocialno stanje tamkajšnjega prebivalstva. Hkrati pa ostaja docela neraziskano tudi, v kolikšni meri se je potencialni povratni, sekundarni prenos okužb odvijal prav zaradi samega zaklepanja in omejitve gibanja na male občine (ibid.). Zadnje študije tudi nakazujejo, da so bili omejevalni ukrepi napačno ciljani in da so bili sprejeti ukrepi v drugem valu uveljavljeni na podoben način kot v prvem valu na podlagi prvotnih študij o učinkovitosti teh ukrepov. To se je kasneje izkazalo kot povsem napačen pristop, saj je bilo vstopnih podatkov premalo za relevantnost rezultatov (Savaris in drugi, 2021, Guerra in Tosi, 2021). Še več, pokazalo se je, da meddržavne primerjave ne podpirajo nikakršne kavzalne povezanosti med ravniyo strogosti ukrepov z učinkom glede prenosa okužb, števila hospitalizacij ali smrti (ibid.).

Presenetljive razlike med regijami in občinami glede razmerja med smrtnimi primeri COVID-19 in okužbami s SARS-CoV-2 so iniciirale nadaljnje raziskave teh razmerij ter starostne in spolne strukture pokojnikov. V starostni strukturi prebivalstva sta dve veliki skupini, ko govorimo o starejših. Prva je mednarodno priznana povprečna pričakovana starost prehoda na upokožitev (ali neaktivnost), ki je približno 65 let. Toda z naraščajočo starostjo najbolj relevantna starostna skupina postanejo stari 85 let ali več. V zadnjih petih letih se je število prebivalcev, starih 65 let in več, v Sloveniji zelo povečalo (Tabela 1). Tako velika skupina (424.000) pa je preveč robustna za podrobnejšo analizo, saj predstavlja kar 25 % celotnega prebivalstva Slovenije, zato bomo v nadaljevanju pozornost posvetili podskupinam v okviru te.

Tabela 1: Sprememba deleža starejših od 65 let po spolu, Slovenija, 2015–2020

	Na dan 1.1.2015	Na dan 1.1.2020	RAZLIKA
SKUPAJ	369.386	424.004	+54.618
MOŠKI	151.416	181.767	+30.351
ŽENSKE	217.970	242.237	+24.267

Povojne baby-boom generacije postopoma zapuščajo aktivno delovno prebivalstvo in prehajajo v upokožitev. To povečanje je pričakovano zahvaljujoč večjemu deležu moških v nekdanjem kontingentu dela, ki so se pred letom 1991 priselili iz drugih jugoslovanskih republik, in s tem vplivali na razliko v zastopanosti med spoloma. Po drugi strani pa se je zlasti najstarejšim generacijam podaljšala pričakovana življenjska doba, zato se je s preživetjem predhodnega leta verjetnost povečanja števila smrti z vsakim nadaljnim letom povečevala. Pandemija in ukrepi vezani nanjo (zaklepanje v občine, omejitve gibanja, slabša kondicija in upad imunske obrambne sposobnosti

telesa, vključno z zmanjšano sintezo za imunost vitalnih vitaminov, je ob vseh ostalih tegobah, kot so izgube službe, prestavljanje bolj ali manj nujnih medicinskih posegov ipd.) so delovali kot sprožilci za to izjemno povečanje presežne smrtnosti, toda v kakšni meri? Da bi v celoti lahko ocenili naraščajoči delež starejših (65+), je treba pogledati še starostno skupino 85+, ki obsega petino (11.000 od 55.000) celotnega povečanja starostnega kontingenta in je po logiki stvari najbolj izpostavljena umiranju (Tabeli 1 in 2).

Tabela 2: Sprememba deleža starejših od 85 let po spolu, Slovenija, 2015–2020

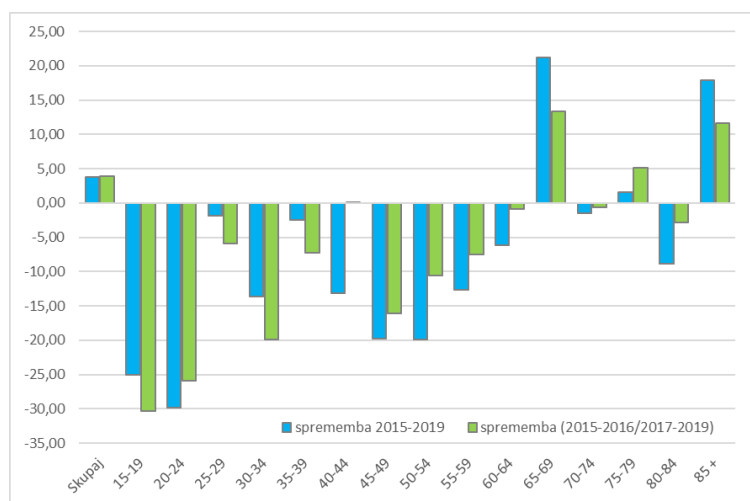
Leto	SKUPAJ	MOŠKI	ŽENSKO
1.1.2015	43.382	10.990	32.392
1.1.2016	46.171	12.076	34.095
1.1.2017	48.288	12.911	35.377
1.1.2018	50.395	13.635	36.760
1.1.2019	52.276	14.326	37.950
1.1.2020	54.136	15.236	38.900

Vendar se je v samo petletnem obdobju število moških starih 85 ali več let povečalo za približno 50 % na 15.000, število žensk v isti skupini pa le za približno 22 % na 39.000. Tako se razmik med spoloma oži, ne glede na to, da imamo opravka z zelo ranljivo in krhko populacijo, razmere pa se lahko vsak trenutek spremenijo, kot se je to zgodilo v 2020 s presežnimi 3.795 smrtmi (SURS, 2021).

Presežne smrti v Sloveniji so v primerjavi z danim tri- do petletnim povprečjem opredeljene kot letna presežna vrednost. Pričakovano starostno strukturo umrlih je zato treba primerjati s povprečnim primanjkljajem ali presežkom v vsaki starostni skupini posebej. Le tako se lahko nepričakovane smrti jasno pripišejo in razlagajo.

Naslednji korak je primerjanje celotne in starostno-specifične prekomerne umrljivosti z umrljivostjo pripisano COVID-19. Če so vhodni podatki zanesljivi, je treba večino variance pri porazdelitvi odvečne umrljivosti po starosti pojasniti kot smrt covid-19. Zato smo regrupirali starostno-specifične stopnje umrljivosti in primerjali dve povprečji (2017-2019 in 2015-2016) za oceno starostno specifičnih kratkoročnih sprememb. Tabela 3 prikazuje presenetljive značilnosti z negativno spremembo oziroma povečano umrljivostjo posebej v starostni skupini 85+ ter izjemno in še višjo nepričakovano visoko umrljivostjo v starostni skupini 65–69. Večina drugih starostnih skupin izkazuje bolj ali manj pozitivne spremembe, torej pretežno zmanjšano umrljivost, vendar se tudi pri njih kažejo trendi poslabševanja,

zlasti med delovno-aktivnim kontingentom, ki po 45. letu starosti kaže slabšanje psiho-fizične kondicije skozi postopno povečane verjetnosti umiranja (Graf 1).

Graf 1: Spremembe v razporeditvi umrljivosti po starosti

Na podlagi analize sprememb umrljivosti po starostnih skupinah ter trenda v obdobju med 2015 in 2019 smo lahko v letu 2020 pričakovali »naravno« povečanje števila umrlih za 3,9 % (Graf 1). To pomeni, da moramo iz absolutne spremembe v letu 2020 odšteti pričakovano povečano »naravno umrljivost«. Tako pridemo do pričakovanega števila 21.391 umrlih v letu 2020, ki ne vključuje zgodovinsko novega učinka COVID-19 smrtnosti. Skupno dejansko število umrlih leta 2020 pa je v času nastajanja te analize po prvih podatkih znašalo 23.969, torej natanko 2.578 več. Ta razlika se lahko pripiše prezgodnjim smrtnim primerom, ki so neposredna posledica bodisi bolezni COVID-19 bodisi drugih vzrokov smrti zaradi omejevalnih ukrepov, saj so vse druge smrti »pričakovane« že v okviru »naravno povečane« smrtnosti zaradi učinka starostne strukture. Konec junija 2021 so bili podatki dokončno ovrednoteni in uradno število umrlih je po končnih podatkih naraslo za 47 oseb na 24.016 (SURS, junij 2021). V primerjavi s »pričakovanim« številom umrlih v skladu s trendi starostne umrljivosti v letih 2015–2019, ki je znašalo 21.391, imamo tako opraviti z razliko 2.625 presežnih smrti v letu 2020. Razlika med smrtnimi primeri, ugotovljenimi v analizi presežne smrtnosti, in uradnim številom smrtnih žrtev COVID-19, ki jih je za leto 2020 objavil NIJZ (3.126), je visoka in presega napovedano vrednost za 501 osebo ali 19 odstotkov presežnih smrti. Razlogov za

takšno neskladje je veliko. Eden je zagotovo posledica neustreznega števila ojačitvenih ciklov pri RT-PCR testih, ki so bili izvajani pri 40 ponovitvah in ki so tako proizvajali lažno pozitivne rezultate, ki so zelo pogosti nad 30 cikli ponovitev (ICSLS 2021).

Tudi regionalne razlike so velike. Če je bila splošna presežna umrljivost v letu 2020 v primerjavi s povprečjem 2015–2019 v Sloveniji 18,8 %, kažejo nadpovprečne vrednosti zlasti Gorenjska (24 %) in Pomurska (23 %) statistična regija. Nadpovprečno presežno smrtnost so beležile še Koroška, Savinjska in Osrednjeslovenska regija (20–21 %). Povprečne vrednosti so zabeležili v Podravju in Jugovzhodni Sloveniji, podpovprečne pa v Zasavju, Posavju in v vseh treh primorskih regijah. Najnižjo presežno smrtnost je zabeležila Goriška regija, in sicer le 6 % (SURS, julij 2021).

Vso neživljenjskost in nepremišljenost protikoronskih ukrepov pa ne vidimo le skozi prizmo 19 odstotnega splošnega povečanja smrti, temveč tudi skozi velik padec števila živorojenih (561 ali 2,9 % manj kot leta 2019), ki je bil po prvih podatkih kar 5-odstoten (SURS, 2021). Vidimo torej, da so se ukrepi odrazili tudi v negotovosti, strahu, alienaciji in socialnem distanciranju ljudi, čeprav bomo polne učinke pandemije in z njo zvezanih ukrepov lahko ocenjevali šele precej kasneje. Neposredne demografske posledice se kažejo v znižanju števila sklenjenih zakonskih ali partnerskih zvez in na motnje v procesu načrtovanja družine ter znižanju reproduktivnih ciljev ljudi, kar potrjujejo tudi začasni podatki o dodatno znižanem številu rojstev v prvem četrtletju 2021 v primerjavi s prvim četrtletjem 2020 (SURS, julij 2021).

4 Položaj Slovenije v mednarodnem kontekstu in uspešnost spopadanja s pandemijo

Da so pri covid pandemiji najbolj ogroženi starejši, potrjuje tudi podatek o starostni sestavi umrlih. Po končnih podatkih za leto 2020 lahko že sedaj ugotovimo, da so starejši od 84 let predstavljali kar 9.586 oseb ali 40 % vseh umrlih v 2020, kar je 2.390 ljudi ali za tretjino več kot v obdobju 2015-2019. Zato se je znatno povečala tudi povprečna starost ob smrti, in sicer pri obeh spolih za 1,1 leto, med ženskami za 0,8 leta, med moškimi pa kar za 1,4 leta, kar je najvišje povečanje zadnjih desetletij (SURS, julij 2021). Vendar to ni odraz izboljšanja kakovosti življenja, temveč ravno nasprotno – poslabšanja splošnega zdravstvenega stanja in ustrezne gerontološke oskrbe starejših. Na primerjalnem grafu, ki pokriva obdobje od februarja 2020 do februarja 2021 (13 mesecev), vidimo (SURS, 2021), da Slovenija izstopa po več kazalnikih. Po številu hospitaliziranih tedensko na milijon ljudi je na 4. mestu za Italijo, Madjarsko in Češko. Po številu pacientov na oddelkih intenzivnega zdravljenja (OIZ) je prav tako na 4. mestu, in sicer za Belgijo, ZDA in Češko. Najbolj zaskrbljujoč je podatek, da je Slovenija po uradnem številu covid smrti s 117,61 primeri smrti na mesec na milijon prebivalcev takoj za Belgijo (122,93 primerov smrti).

5 Zaključek

Analiza presežne smrtnosti v Sloveniji je pokazala, da je približno ena petina presežnih smrti pripisanih covidu napačna. Od pričakovanega povečanja letnega števila smrti v letu 2020 zaradi učinka starostne strukture lahko namesto uradnih 3.126 prezgodnjim smrtim, vključno s covidom, pripišemo le 2.626, torej 501 manj, kot to uradno trdi Nacionalni inštitut za javno zdravje. Struktura umrlih v letu 2020 kaže na bistveno povišanje povprečne starosti umrlih, kar potrjuje tezo o večji ogroženosti starejših zaradi omejevalnih ukrepov ne pa za povečanje pričakovane starosti ob smrti. Starejši od 84 let med umrli v 2020 namreč predstavljajo kar 40 %, njihova povečana umrljivost pa pojasni kar 63 % celotne razlike presežne smrtnosti. Primerjava slovenskih regij je pokazala, da sta bili Gorenjska in Pomurska regija najbolj prizadeti in kjer je smrtnost v letu 2020 narasla kar za četrtno glede na večletno povprečje (2015–2019). Mednarodna primerjava je pokazala, da je imela Slovenija relativno slabši izkupiček in večje število umrlih kot posledica covid ukrepov v primerjavi z državami s podobnimi stopnjami hospitalizacije pacientov. Iz predstavljenih rezultatov je očitno, da so bili sprejeti restriktivni ukrepi omejitvev

gibanja in šolanja na daljavo napačno zastavljeni in zgrešeno ciljani tako zaradi napačne interpretacije podatkov o SARS-CoV-2 okužbah in Covid-19 hospitalizacijah in smrtnosti, kakor tudi zaradi nepoznavanja korelacije med omejevalnimi ukrepi in njihovimi dejanskimi učinki na realni populaciji. Tako so se demografske razlike med regijami še povečale, neenakosti najbolj izpostavljeni pa so bili najranljivejši – tako starejši, kakor mlajši, predvsem pa so bili prikrajšani že tako depriviligirani prebivalci manjših, obmejnih občin in perifernih regij.

Literatura

- Guerra, R. in Tosi, D. (2021). What matters in COVID-19 mitigation? *Academia Letters*, preprint July 2021.
- ICSLS (2021). Addendum - Corman Drosten Review Report by an International Consortium of Scientists in Life Sciences (ICSLS), Preprint, January 2021.
- Jeffay, N. (2021). Israeli, UK data offer mixed signals on vaccine's potency against Delta strain: Local research claims Pfizer shot now only 41% effective against symptomatic COVID, while British stats have it at 88%. *The Times of Israel* Pridobljeno s <https://www.timesofisrael.com/israeli-uk-data-offer-mixed-signals-on-vaccines-potency-against-delta-strain/>
- Josipovič, D. (2020). A Comparative Demo-Geographic Perspective of COVID-19 Spread and Measures in Slovenia with a Special emphasis on Regional Disparities and Border Areas. *Treatises and Documents – journal of ethnic studies*, 85, 33–56. Pridobljeno s <https://doi.org/10.36144/RiG85.dec20.33-56>
- Lopez Bernal, J. in drugi (2021). Effectiveness of Covid-19 Vaccines against the B.1.617.2 (Delta) Variant. *New England Journal of Medicine*. Pridobljeno s <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMoa2108891>
- NIJZ (2021). SI-PANDA. Pridobljeno s https://www.ccpimose.si/storage/2021/07/PANDA-porocilo-po-13.-valu_KONCNO.pdf
- NIJZ. (2020/2021). Dnevno spremljanje okužb s SARS-CoV-2 (COVID-19). National Institute for Public Health. Pridobljeno s <https://www.nijz.si/>
- PHE. (2021). Public Health England. Pridobljeno s <https://www.gov.uk/government/organisations/public-health-england>
- Randolph, H. E. in Barreiro, L. B. (2020). Herd Immunity: Understanding COVID-19. *Immunity*, 52(5), 737-741. Pridobljeno s <https://doi.org/10.1016/j.immuni.2020.04.012>
- Riley in drugi. (2021). REACT-1 round 13 interim report: acceleration of SARS-CoV-2 Delta epidemic in the community in England during late June and early July 2021: REACT-1 study.
- Savaris, R.F., Pumi, G., Dalzochio, J. in Kunst, R. (2021). Stayathome policy is a case of exception fallacy: an internetbased ecological study. *Scientific Report* 11:5313 Pridobljeno s <https://www.nature.com/articles/s41598-021-84092-1>.
- SIMH. (2021a). State of Israel, Ministry of Health. Report on Covid-19 vaccination safety at teenagers. Pridobljeno s https://www.gov.il/BlobFolder/reports/vaccine-efficacy-safety-follow-up-committee/he/files_publications_corona_vaccine-safety-children.pdf

- SIMH. (2021b). State of Israel, Ministry of Health. Report on Covid-19 vaccination efficacy. Pridobljeno s https://www.gov.il/BlobFolder/reports/vaccine-efficacy-safety-follow-up-committee/he/files_publications_corona_two-dose-vaccination-data.pdf
- SURS. (2020/2021). Statistical Office of the Republic of Slovenia. Pridobljeno s <https://www.stat.si/>
- ULMF. (2020). The decision nr. 074-4/2020-9 on the access to the public data. The Faculty of Medicine at the University of Ljubljana. 30 November 2020.
- Ward, H., Whitaker, M. in drugi (2021). Vaccine uptake and SARS-CoV-2 antibody prevalence among 207,337 adults during May 2021 in England: REACT-2 study
- Wintachaia, P. in Prathomb, K. (2021). Stability analysis of SEIR model related to efficiency of vaccines for COVID-19 situation. *Heliyon*, 7(4), e06812. Pridobljeno s <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06812>
- ZOE. (2021). ZOE Press Release 29.7.2021. Pridobljeno s <https://covid.joinzoe.com/post/uk-cases-stop-rising>

BREŽŠIVNA SKRB: NOVA FARMACEVTSKA STORITEV, KI SPREMINJA DOSEDANJE DELO V ZDRAVSTVENEM SISTEMU

MATEJ ŠTUHEC

Univerza v Mariboru, Medicinska fakulteta, Katedra za farmakologijo, Maribor, Slovenija.

E-pošta: matej.stuhec@um.si

Psihiatrična bolnišnica Ormož, Oddelek za klinično farmacijo, Ormož, Slovenija.

E-pošta: matejstuhec@gmail.com

Sprejeto

05. 12. 2021

Izdano

31. 3. 2022

DOPISNI AVTOR

matejstuhec@gmail.com

Ključne besede:

brežšivna
skrb,
farmaceutska
storitev,
sprejem
in
odpust iz
bolnišnice,
usklajevanje
zdravljenja z
zdravili,
optimizacija
zdravljenja

Povzetek Nova zakonodaja na področju lekarniške dejavnosti v Sloveniji prinaša tudi nove farmacevtske storitve. Med najpomembnejšimi storitvami je brezšivna skrb, ki bo leta 2023 obvezna v vseh slovenskih bolnišnicah. Z navedeno novo storitvijo je farmacevt zadolžen za izmenjavo informacij ob sprejemu in odpustu iz bolnišnice. V tem prispevku prikazujemo brezšivno skrb, pozitivne in negativne izkušnje ter povzemamo stanje na tem področju v Sloveniji. Ta prispevek lahko služi kot pomoč zdravnikom in farmacevtom ter predvsem vodilnim v zdravstvenih sistemih k vzpostavitvi ustreznih oblik sodelovanja, ki vodijo do optimalnih kliničnih in ekonomskih izidov.

1 Uvod

Prehod bolnikov med različnimi ustanovami in nivoji zdravstvenega varstva predstavlja enega izmed najpomembnejših terapevtskih izzivov, saj na tej točki pogosto prihaja do napak v zdravljenju z zdravili (ME). (Ay, Akici in Harmanc, 2005; Egger, Bachmann, Hubmann, Schlienger in Krähenbühl, 2006). Le te so pogosto povezane z večjo pojavnostjo neželenih učinkov in višjimi stroški. Glede na podatke raziskav je razširjenost ME v Evropi 9,8–25,8 %. (Ay, Akici in Harmanc, 2005; Egger, Bachmann, Hubmann, Schlienger in Krähenbühl, 2006). Glede na rezultate obsežnega sistematičnega pregleda so izračunali razširjenost ME v bolnišnicah okoli 7%. (Lewis, Dornan, Taylor, Tully, Wass in Ashcroft, 2009). Bolniki imajo zaradi ME tudi večjo verjetnost hospitalizacije v enoletnem obdobju zdravljenja (razmerje obetov oz. OR=1,73; 95 %, 1,14–2,60). (Ruggiero, Dell'Aquila, Gasperini in drugi 2010). Glede na podatke raziskav je v ZDA letna finančna posledica preprečljivih ME znašala 3,8 milijarde USD (posledica različnih sprejemov v bolnišnice) in 3,3 milijarde zaradi ambulantnih obiskov. Letni stroški preprečljivih ME v ZDA so znašali 16,4 milijard USD za bolnišnične bolnike in 4,2 milijarde USD za ambulantne in so predstavljali 7000 dodatnih smrti letno na račun preprečljivih ME. Glede na navedeno upravljalci zdravstvenega sistema morajo vzpostaviti ustrezne sisteme za zaznavo, poročanje in odpravo ME, s čimer se v večini razvitih držav ukvarjajo agencije za kakovost, akreditacijske hiše ter strokovnjaki za kakovost in varnost bolnikov. (To Err is Human., 2000; Fu, Jiang in drugi 2007; Massachusetts Technology Collaborative (MTC) and NEHI, 2008). ME se dogajajo na vseh ravneh ambulantnega in bolnišničnega zdravljenja, pri čemer je veliko pozornosti namenjeno sprejemu in odpustu iz bolnišnične nazaj v ambulantno obravnavo, zato je potrebno izvesti ustrezno usklajevanje zdravljenja z zdravili. Glede na rezultate raziskave Santell in soavtorjev se 22 % ME pojavi ob sprejemu v bolnišnice, 66 % med prehodom oddelkov in v času odpusta iz ustanove 12 %, kar pomeni, da so te točke kritične točke v verjetnosti ME in jih je potrebo še posebno izpostaviti v zdravstvenem timu ter uvesti učinkovite strategije za preprečevanje le-teh (Santell, JP., 2006). Glavna razloga, ki predstavljata izvor ME, sta slaba komunikacija v zdravstvenem timu in odsotnost strategij kakovosti in varnosti v ustanovah (Santell, 2006). O varnosti in kakovosti zdravljenja v smislu zmanjšanja ME je pisal Štuhec M, ki je navedel, da sodelovanje kliničnega farmacevta v vseh procesih zdravljenja z zdravili (tudi usklajevanje zdravljenja z zdravili) predstavlja enega izmed najmočnejših ukrepov zmanjšanja ME v zdravstvenih ustanovah (Štuhec, 2017). Usklajevanja zdravljenja z zdravili (angl. medication reconciliation processes) je tako

pomembno na vseh nivojih zdravljenja pacientov in je natančno definirano tudi v slovenski zakonodaji (Pravilnik o izvajanju storitev lekarniške dejavnosti v bolnišnični lekarni, Uradni list RS, št. 28/18, 2018). Definirano je kot »storitev, pri kateri specialist klinične farmacije pridobi pacientovo zgodovino zdravljenja z zdravili, ugotovi neskladja med zgodovino zdravljenja z zdravili in predpisano terapijo ter v posvetu z odgovornim zdravnikom odpravi neskladja in v pacientovi zdravstveni dokumentaciji zabeleži namerne spremembe v terapiji in razloge zanjk« (Pravilnik o izvajanju storitev lekarniške dejavnosti v bolnišnični lekarni, Uradni list RS, št. 28/18, 2018). Glede na vse skupaj navedeno upravljalci zdravstvenih sistemov morajo vzpostaviti sisteme sledljivosti zdravljenja z zdravili, ki zmanjšajo verjetnost ME in okrepi natančno usklajevanje zdravljenja z zdravili na vseh nivojih zdravstvenega sistema.

2 Definicija brezšivne skrbi in zakonska podlaga v Sloveniji

V Sloveniji imamo v veljavi relativno nov zakon o lekarniški dejavnosti (Zakon o lekarniški dejavnosti (ZLD-1), ki je vstopil v veljavo v Sloveniji 27. 1. 2017), ki definira brezšivno skrb: »Brezšivna skrb je zagotavljanje neprekinjene preskrbe pacienta z zdravili in farmacevtska obravnava pri prehajanju med različnimi ravni zdravstvenega varstva. V okviru brezšivne skrbi izvajalci lekarniške dejavnosti na primarni, sekundarni in terciarni ravni zdravstvene dejavnosti zagotovijo medsebojno izmenjavo informacij o zdravljenju z zdravili pri posameznem pacientu, ki omogočajo hitro in učinkovito usklajevanje zdravljenja z zdravili in so pomembne za varno nadaljevanje zdravljenja z zdravili ob sprejemu pacienta v bolnišnico in ob odpustu z nje« (Petrica, 2016).

Brezšivno skrb v bolnišnici naj bi izvajala bolnišnična lekarna, ni pa v ZLD-1 natančno definirano kako naj bi to potekalo. Za odgovor na to vprašanje je deloma poskrbel Pravilnik o izvajanju storitev lekarniške dejavnosti v bolnišnični lekarni, ki bolj natančno navaja brezšivno skrb (Pravilnik o izvajanju storitev lekarniške dejavnosti v bolnišnični lekarni, Uradni list RS, št. 28/18, 2018). V 9. členu Pravilnika je navedeno, da se »brežšivna skrb na sekundarni in terciarni ravni zdravstvene dejavnosti izvaja ob sprejemu pacienta v bolnišnico, vključno z enodnevno in dnevno bolnišnično obravnavo, pri pacientih v specialistični ambulantni obravnavi in ob vključeni bolnišnični obravnavi pacienta z namenom zagotavljanja usklajenega zdravljenja z zdravili in neprekinjene preskrbe pacienta z zdravili« (Pravilnik o izvajanju storitev lekarniške dejavnosti v bolnišnični lekarni, Uradni list RS, št. 28/18, 2018).

Pravilnik tako natančno definira, da se bo brezšivna skrb morala izvajati ob sprejemu in odpustu iz bolnišnice ter pri ambulantni obravnavi in le-to bo lahko izvajal samo nosilec bolnišnične lekarniške dejavnosti (bolnišnični farmacevt). Pravilnik natančno definira tudi naloge ob sprejemu pacienta v bolnišnico, kjer *»bolnišnični farmacevt preveri predpisana zdravila ob sprejemu v primerjavi s seznamom iz prejšnjega odstavka in oceni morebitne z zdravili povezane težave, predvsem morebitne interakcije, podvajanja terapije, odsotnost terapije v primeru obstoječe indikacije, težave pri jemanju zdravila glede na predpisano farmacevtsko obliko, problemi v zvezi z dobavljivostjo zdravila in druge. Svoje ugotovitve zabeleži v elektronski ali papirni obliki tako, da so na razpolago zdravnikom in drugim zdravstvenim delavcem, ki obravnavajo posameznega pacienta«* (Pravilnik o izvajanju storitev lekarniške dejavnosti v bolnišnični lekarni, Uradni list RS, št. 28/18, 2018).

Navedeno pomeni, da bodo bolnišnice uporabljane enoten dokument brezšivne skrbi za posameznega bolnika, ki bo bolnika spremljal celotno obravnavo v bolnišnici. Natančno Pravilnik tudi definira brezšivno skrb ob odpustu iz bolnišnice kjer se ponovno izvede postopek usklajevanja zdravljenja z zdravili. *»V sklopu brezšivne skrbi ob zaključeni bolnišnični oziroma specialistični ambulantni obravnavi se pacientu izdajo zdravila, ki jih potrebuje za varen prehod med različnimi ravnmi zdravstvene dejavnosti. Bolnišnični farmacevt ob odpustu iz bolnišnice pripravi in izda pacientu zdravila, ki po vrsti in količini zagotavljajo varen prehod pacienta v ambulantno obravnavo ali v obravnavo v drugem zdravstvenem ali socialno varstvenem zavodu. Predvsem mora bolnišnica ob odpustu pacientu zagotoviti zdravila, ki so bila na novo uvedena v okviru bolnišnične obravnave, zdravila, ki jih v skladu z zakonodajo ni mogoče zagotoviti v lekarnah na primarni ravni, in zdravila, ki jih lekarna na primarni ravni ne zagotavlja. Bolnišnični farmacevt ob izdaji zdravil pacientu zagotovi tudi svetovanje, ki vključuje vse informacije, potrebne za varno uporabo zdravil, in informacije o dostopnosti zdravil, uvedenih v bolnišnici«* (Pravilnik o izvajanju storitev lekarniške dejavnosti v bolnišnični lekarni, Uradni list RS, št. 28/18, 2018).

Ob odpustu iz bolnišnice bo del brezšivne skrbi predstavljala tudi osebna kartica zdravil (OKZ), ki predstavlja *»podatke o vseh zdravilih, ki jih pacientu predpiše zdravnik in vseh izdelkih, ki jih pacient kupi sam. Vsebuje kratke informacije o zdravilih in drugih izdelkih za podporo zdravljenja in ohranitev zdravja, predpisanem odmerjanju, namenu uporabe in dodatnih opozorilih, na katera mora biti pacient pozoren ob jemanju zdravil«*. Pravilnik tako omogoča bolnišničnim lekarnam izdajo zdravil za domov v obliki dokumenta za izvajanje brezšivne skrbi. Glede na navedeno lahko pričakujemo enoten dokument za brezšivno skrb s strani Ministrstva za zdravje Republike Slovenije za vse bolnišnice, ki bo bolnika spremljal tekom celotnega procesa zdravljenja z zdravili in omogočal

izdajo zdravila za domov. Pravilnik natančno definira, da morajo klinični farmacevti imeti neposreden dostop do pacientov, njihove zdravstvene dokumentacije, ki jo potrebuje pri svojem delu (Pravilnik o izvajanju storitev lekarniške dejavnosti v bolnišnični lekarni, Uradni list RS, št. 28/18, 2018).

Dodatno je potrebno izpostaviti, da je usklajevanje zdravljenja z zdravili najpomembnejši del brezšivne skrbi, ki pa dodatno obsega tudi izmenjavo informacij med zdravstvenimi delavci (Žerovnik, Čebren Lipovec, Locatelli, in Kos, 2018). Glede na Pravilnik bodo morale bolnice izvajati brezšivno skrb 1. januarja 2023, pri čemer pa še financiranje ni popolnoma dorečeno in urejeno. Izvajanje brezšivne skrbi na primarnem nivoju pa trenutno ni natančno opredeljeno, saj Pravilnik opredeljuje le bolnišnično brezšivno skrb (Pravilnik o izvajanju storitev lekarniške dejavnosti v bolnišnični lekarni, Uradni list RS, št. 28/18, 2018). V Sloveniji je mogoče zaznati, da so nekatere ustanove že zaznale potrebo po uvedbi brezšivne skrbi v bolnišnici, med katerimi je potrebno izpostaviti predvsem URI Soča, ki ima to storitev vpeljana na vseh oddelkih od leta 2016. V URI Soča brezšivna skrb obsega usklajevanje zdravljenja z zdravili ob sprejemu in odpustu, farmakoterapijski pregled in svetovanje ob odpustu ter pripravo osebne kartice zdravil (OKZ), (Petrica, 2016).

3 Dokazi in svetovna praksa za brezšivno skrb

Potrebo po ciljnem in natančnem usklajevanju zdravljenja z zdravili (kot del brezšivne skrbi) so zaznali tudi slovenski raziskovalci, ki so na Kliniki Golnik raziskali, da je samo 42 % vseh zdravil ob sprejemu imelo popolne informacije (n=108). Pri primerjavi informacije zapisane v anamnezi in pridobljene s strani farmacevta je bila vsaj ena razlika ugotovljena pri 72,4 % zdravilih, enaka razlika je bila pogosto prisotna tudi na terapevtskem listu (76,2 %) bolnika in v odpustnici bolnika (69,9 %).

Izpust zdravila (20,9 %) in predpis zdravila, ki ga bolnik doma ni prejemal (6,5 %), sta bila najpogostejša razloga za ugotovljene razlike (Zakon o lekarniški dejavnosti (ZLD-1). (2021). V drugih raziskavah so raziskovalci raziskali, da je razmerje sprejem/odpust med odkloni v zdravljenju z zdravili 2:1, a razmerje med potencialnimi neželenimi učinki 1:3, kar kaže na zelo pomembno usklajevanje zdravljenja z zdravili ob odpustu iz bolnišnice (čeprav so ti manj pogosti). V nadaljevanju so raziskali, da kar 70% odklonov v zdravljenju z zdravili uspešno

zmanjša magister farmacije v procesu brezšivne skrbi, kar kaže na neprecenljivo vlogo farmacevta v tem procesu in potrebo po implementaciji teh procesov v praksi. (Režonja, Knez, Šuškovič, Košnik in Mrhar, 2010; Haig, 2006).

V raziskavi avtorjev Smith in Mango sta raziskovalca raziskala vlogo farmacevta v procesu brezšivne skrbi. Raziskala sta, da se je ob pregledu bolnikovih zdravil ob sprejemu natančnost bolnikovih prejetih zdravil ob sprejemu povečala iz 45,8 % na 95 % na bolnika, kar kaže na nepogrešljivo vlogo farmacevta (Conklin, Togami, Burnett, Dodd in Ray, 2014). Pomembno vlogo farmacevta v procesu brezšivne skrbi (katerega del je usklajevanje zdravljenja z zdravili), priporoča Svetovna zdravstvena organizacija (angl. World Health Organisation, WHO), ki priporoča zaposlitve farmacevtov v te namene (Smith in Mango, 2013). Ob tem je pogosto dilema, kdo naj bi izvajal usklajevanje zdravljenja z zdravili (zdravnik, farmacevt ali medicinska sestra). Rezultati ameriške raziskave so pokazali, da so farmacevti v primerjavi z medicinskimi sestrami in zdravniki prepoznali in ugotovili statistično značilno več zdravil, ki jih je bolnik prejel doma ob prihodu v bolnišnico, in s tem zmanjšali število ME bolj kot zdravniki in medicinske sestre (Standard Operating Protocol Assuring Medication Accuracy at Transitions in Care, 2016).

Trenutna praksa v Evropi je zelo različna. V večini državah to opravita medicinska sestra in/ali zdravnik, v nekaterih državah pa tudi farmacevt (Žerovnik, Čebren Lipovec, Locatelli in Kos, 2018). O tem so pisali slovenski raziskovalci v preglednem članku, ki so vključili v raziskavo osem različnih držav (Belgija, Danska, Nizozemska, Francija, Anglija, Avstralija, Kanada ter ZDA) ter primerjali stanje s Slovenijo. Raziskali so, da samo na Nizozemskem samostojno zgodovino zdravljenja z zdravili pregleda farmacevt ob sprejemu. Na drugi strani so raziskali, da samo v Kanadi farmacevt svetuje pacientu v zvezi z njegovimi zdravili ob odpustu. Za večino držav pa samo zdravnik in medicinske sestre. Prav tako samo na Nizozemskem in Angliji pošljejo informacije lekarniškemu farmacevtu in v vseh državah zdravniku. V večini vključenih držav pacienti dobijo zalogo zdravil ob odpustu (Žerovnik, Čebren Lipovec, Locatelli in Kos, 2018). Na to temo so opravili dvojno slepo randomizirano raziskavo, kjer so primerjali usklajevanje zdravljenja z zdravili (najpomembnejši del brezšivne skrbi) kliničnih farmacevtov in medicinskih sester pri 201 vključenih pacientih na kardiološkem oddelku na Norveškem. Raziskali so, da so klinični farmacevti v povprečju potrebovali 22,9 min, medicinske sestre pa 32,2 minute na pacienta ($p < 0,001$). Prav tako so se zdravniki bolj pogosto strinjali s spremembami podanih s strani kliničnih farmacevtov. Raziskovalna skupina je

ugotovila, da je približno 50% predlogov bilo klinično pomembnih. V povprečju so klinični farmacevti podali 3,1 predloge na pacienta, medicinske sestre pa 2,8 na pacienta (Lancaster, 2014).

Slovenija bo tako v letu 2023, če bo brezšivno skrb uspešno implementirala, postala ena izmed najbolj naprednih držav na tem področju, saj bodo farmacevti zadolženi tako za pregled zgodovine zdravljenja ob sprejemu v bolnišnico kot svetovanje z zdravili ob odpustu in zdravila bolniku lahko tudi izdali. To je seveda tudi povezano z dolgoletno prakso dela v Sloveniji, zato bo potrebno s strani MZ RS ustrezno obvestiti zdravstvene ustanove, da to področje sedaj prevzemajo farmacevti in v timih vzpostaviti ustrezen način dela, da bo mogoče uspešno implementirati brezšivno skrb. Dodatno skrb pa predstavlja financiranje, saj trenutno še to ni urejeno s Splošnim dogovorom. ZLD-1 sicer vključuje člen, da so vodstva bolnišnic zadolžena za kadrovsko pokritost farmacevtov, a ob neurejenem dodatnem financiranju brezšivne skrbi je nemogoče pričakovati urejeno financiranje s strani zdravstvenih zavodov samih (Petrica, 2016).

4 Zaključek

Brezšivna skrb dokazano zmanjšuje število ME, odklonov v zdravljenju in neželenih učinkov. Uvedba brezšivne skrbi v slovenski zdravstveni sistem prinaša velike spremembe v delovnem procesu, zato bodo potrebne ustrezne strategije implementacije vodene s strani ustanovitelja bolnišnic in vodstva bolnišnic. Trenutno obstajajo dobre zakonske podlage, ki v ospredje predstavljajo farmacevta kot nosilca brezšivne skrbi in tako prinašajo veliko spremembo v delovni proces. Veliko oviro trenutno predstavlja financiranje brezšivne skrbi, ki še ni urejeno in lahko predstavlja zamik v izvajanju z letom 2023, saj vodstva bolnišnic farmacevtov najverjetneje ne bodo zaposlovala dovolj farmacevtov brez ustreznega finančnega kritja.

Literatura

- Aag, T. Garcia, B. H. in Viktil, K. K. (2014). Should nurses or clinical pharmacists perform medication reconciliation? A randomized controlled trial. *European journal of clinical pharmacology*, 70(11), 1325–1332.
- Ay, P., Akici, A. in Harmanc, H. (2005). Drug utilization and potentially inappropriate drug use in elderly residents of a community in Istanbul, Turkey. *Int J Clin Pharmacol Ther*, 43, 195-202.

- Conklin, J. R., Togami, J. C., Burnett, A., Dodd, M. A. in Ray, G. M. (2014). Care transitions service: a pharmacy-driven program for medication reconciliation through the continuum of care. *American journal of health-system pharmacy : AJHP : official journal of the American Society of Health-System Pharmacists* 71, 802–810.
- Egger, S.S., Bachmann, A., Hubmann, N., Schlienger, R.G. in Krähenbühl, S. (2006). Prevalence of potentially inappropriate medication use in elderly patients: comparison between general medical and geriatric wards. *Drugs Aging*, 23, 823-837.
- Fu, AZ., Jiang, JZ., Reeves, JH., Fincham, JE., Liu, GG. in Perri M. (2007). Potentially inappropriate medication use and healthcare expenditures in the US community-dwelling elderly. *Med Care*, 45, 472-476.
- Haig, K. (2006). Medication reconciliation. *American journal of medical quality : the official journal of the American College of Medical Quality*, 21, 299–303.
- Lancaster, JW. (2014). Grgurich, PE. Impact of students pharmacists on the medication reconciliation process in high-risk hospitalized general medicine patients. *Am J Pharm Educ*, 78, 34.
- Lewis, PJ., Dornan, T., Taylor, D., Tully, MP., Wass, V. in Ashcroft, DM. (2009). Prevalence, incidence and nature of prescribing errors in hospital inpatients: a systematic review. *Drug Saf*, 32, 379–389.
- Massachusetts Technology Collaborative (MTC) and NEHI. (2008). Saving Lives, Saving Money: The Imperative for CPOE in Massachusetts. Updated to 2008 figures. Cambridge, MA: NEHI, 2008. Pridobljeno s <http://www.nehi.net/>
- Petrica, D. (2016). Uvedba operativnega postopka za izvajanje storitev klinične farmacije na Univerzitetnem rehabilitacijskem inštitutu Soča: specialistična naloga. Lekarniška zbornica Slovenije.
- Pravilnik o izvajanju storitev lekarniške dejavnosti v bolnišnični lekarni (Uradni list RS, št. 28/18). (2018). Pridobljeno s <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV13164>
- Režonja, R., Knez, L., Šuškovič, S., Košnik, M. in Mrhar, A. (2010). Comprehensive medication history: the need for the implementation of medication reconciliation processes. *Slovenian Journal of Public Health*, 49, 202-210.
- Ruggiero, C., Dell'Aquila, G., Gasperini, B., Onder, G., Lattanzio, F., Volpato, S., Corsonello, A., Maraldi, C., Bernabei, R. in Cherubini, A. (2010). ULISSE Study Group. Potentially inappropriate drug prescriptions and risk of hospitalization among older, Italian, nursing home residents: the ULISSE project. *Drugs Aging*, 27, 747-758.
- Santell, JP. (2006). Reconciliation failures lead to medication errors. *Jt Comm J Qual Patient Saf*, 32, 225-259.
- Smith, SB. in Mango, MD. (2013). Pharmacy-based medication reconciliation program utilizing pharmacists and technicians: a process improvement initiative. *Hosp Pharm*, 48, 112-119.
- Standard Operating Protocol Assuring Medication Accuracy at Transitions in Care, (2016). World Health Organisation, WHO. Pridobljeno s <http://www.who.int/patientsafety/implementation/solutions/high5s/h5s-sop.pdf>
- Štuhec, M. (2017). Napake v zdravljenju z zdravili: realnost in prihodnost. Medication Errors: Realities and Perspectives. *Anali PAZU*, 7, 10-17.
- To Err is Human. (2000). Building a Safer Health System. Editors Institute of Medicine (US) Committee on Quality of Health Care in America; Kohn LT, Corrigan JM, Donaldson MS, editors. Source Washington (DC): National Academies Press (US).
- Zakon o lekarniški dejavnosti (ZLD-1). (2021). Pridobljeno s

<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7375>

Žerovnik, Š., Čebren Lipovec, N., Locatelli, I. in Kos, M. (2018). Brezšivna skrb pri zdravljenju z zdravili v Sloveniji = Seamless pharmaceutical care in Slovenia. *Farmaceutski vestnik : strokovno glasilo slovenske farmacije*, 69, 211-218.

IZDELAVA TRIDIMENZIONALNE KNJIGE

ŠPELA BEČAJ¹ IN DIANA GREGOR SVETEC²

Sprejeto

23. 06. 2021

Izdano

31. 3. 2022

¹ Špela Bečaj s.p., Cerknica, Slovenija.

² Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta, Ljubljana, Slovenija.

E-pošta: info@spelabecaj.si, diana.gregor@ntf.uni-lj.si

DOPISNA AVTORICA

diana.gregor@ntf.uni-lj.si

Povzetek Namen raziskave je bil izdelati interaktivno tiskano knjigo in izbrati papirje z dobro potiskljivostjo, ki bodo zagotovili trajnost tridimenzionalne knjige, ki spada med zahtevnejše grafične izdelke. Za izdelavo tridimenzionalnih knjig se uporabljajo različni mehanizmi. V naši raziskavi so bili uporabljeni pol avtomatski elementi, ki se premaknejo z odprtjem stani ter ročno aktivirani elementi, ki jih aktivira bralec, in sicer: enostavni zavihki, izvlečni mehanizem z zavihkom, ki se dvigne v smeri potega drsnika, zavihkek skrit pod stranjo, ki se ga izvleče z drsnim mehanizmom, škatlast zgib, mehanizem z lebdečimi sloji, M-zgib in različne variacije osnovnih V-zgibov. Pri elementih knjige, ki so zelo izpostavljeni prepogibanju in drgnjenju, je pomembna njihova obstojnost, zato je za kakovosten izdelek ključen izbor primerne materiala. Analizirali smo tri papirje različne sestave in gramature. Med analiziranimi materiali, so se za izdelavo knjige kot najprimernejši izkazali sintetični papirji. Trajni celulozni papir je bil uporabljen za spojna lista, vlaknati sintetični papir za notranje strani knjige, sintetični papirni film pa za premične elemente. Raziskava je pokazala, da se z dobrim načrtovanjem, natančnim izrisom in zgibanjem in s kombinacijo primernih materialov, lahko izdelava kakovosten grafični izdelek, unikatna tridimenzionalna knjiga.

Ključne besede:

tridimenzionalna
knjiga,
sintetični
papir,
mehanske
lastnosti,
izdelek,
grafika

1 Uvod

Živimo v času hitrega razvoja digitalnih tehnologij. Med drugim je v našem vsakdanu vedno bolj prisotna elektronska knjiga, še vedno pa klasična tiskana knjiga ohranja večji tržni delež ter ima napovedano rast tudi v naslednjih letih (Handly, 2019; Book Printing Market, 2019). Založniki v Nemčiji ne poročajo o padcu pri prodanem številu knjig niti v času pandemije, tiskane knjige so ohranile svojo prisotnost, medtem ko prodaja e-knjig stagnira (Fischer, 2021).

Knjiga spada med zahtevnejše grafične izdelke. Po klasifikaciji UNESCO je knjiga neperiodična, javno dostopna tiskana publikacija z med seboj zlepljenimi ali sešitimi listi (ali zgibanimi, popisanimi, potiskanimi ali praznimi polami iz papirja, pergamenta, kartona ipd.) z obsegom najmanj 49 strani (UNESCO, 1964). Sestavljena iz knjižnega bloka (notranji del) in platnic. Knjige skokice ali tridimenzionalne knjige sodijo v posebno kategorijo knjig. Po zunanosti so tridimenzionalne knjige običajno videti kot navadne knjige, v notranjosti pa skrivajo določeno mero interaktivnosti, s katero bralca spodbudijo k branju in raziskovanju (Skokica, 2021). Vsebujejo različne vrste papirnatih zloženok, mehanizmov in drugih premičnih elementov (How are pop-up books made, 2018). Določeni deli knjige se premaknejo, zložijo, odprejo, vrtijo, kar v knjigo vnese interaktivnost. Lahko gre za enostavne slikanice brez besedila ali pa za knjige z daljšim besedilom, kjer so premične ali tridimenzionalne ilustracije samo dodatek.

V Sloveniji tridimenzionalne knjige uvrščamo med igralne knjige. Ko so se prvič pojavile v našem okolju, zanje še nismo imeli ustreznega slovenskega poimenovanja. Poznamo izraze tridimenzionalna knjiga, premična knjiga, zloženka, postavljanika, gibljivka, izrezanka, Ku-Ku postavljanka, igroknjiga, skokica in druge (Skokica, 2021). Danes, založbe za tridimenzionalne knjige najpogosteje uporabljajo izraz »skokica«, ker vsebina knjige »skoči« iz nje. Prve knjige skokice so bile namenjene odraslim, in so jih izdelovali že stoletja pred otroškimi knjigami, medtem ko danes prevladujejo slednje (Pop-up and movable books, 2012).

Za izdelavo tridimenzionalnih knjig se uporabljajo različni mehanizmi (Hendrix, 2008; *The fundamental of designing and producing pop-up*, 2019). Večino premičnih elementov je možno umestiti v dve kategoriji, in sicer v 90° in 180° elemente. 90° elementi so najbolj vidni takrat, ko je stran knjige odprta do polovice, 180° elementi pa, ko je stran popolnoma odprta. Obe kategoriji se dalje lahko razdelita še na kotne in paralelne zgibe (Lee Hendrix, 2008).

Obstajajo trije tipi premičnih elementov: pol avtomatski, ročno aktivirani in njuna kombinacija (*How to make a pop-up book*, 2018; Bečaj, 2019).

Pol avtomatski elementi so elementi, ki se premaknejo ali postavijo takrat, ko bralec odpre stran knjige. Večina elementov v tej kategoriji je sestavljena z uporabo paralelnih in različnih kotnih zgibov. Ročno aktivirani elementi so elementi, ki jih aktivira bralec knjige. Gre za različne zavihke, jezičke in kolesa. Velikokrat takšni mehanizmi vsebujejo veliko število majhnih elementov, ki so skriti pod stranjo, da omogočajo pravilno delovanje. Kombinacija pol avtomatskih elementov in elementov, ki se aktivirajo ročno je npr. kombinacija paralelnega zгиба in zavihka.

Ključnega pomena, za dober končni izdelek pa je izbira primerne materiala, ki mora zagotoviti dobro potiskljivost ter zagotoviti dolgoročno obstojnost in trajnost. Med tovrstne papirje spadajo trajnostni in sintetični papirji. Namen raziskave je bil določiti lastnosti tem papirjem in na podlagi analize rezultatov meritev izbrati najprimernejši papir za izdelavo tridimenzionalne knjige.

2 Eksperimentalni del

2.1 Materiali

Za izdelavo tridimenzionalne knjige smo analizirali tri vrste papirja. Vzorec V1 je trajen celulozni papir Small Money (Gmund, Nemčija) sestavljen iz recikliranega papirja (10 %), celuloznih vlaken (80 %) in delcev razrezanih bankovcev nemških mark (10 %). Vzorec V2 je sintetični papirni film Yupo (Yupo, Japonska) sestavljen iz samih sintetičnih vlaken in ne vsebuje lesne celuloze. Vzorec V3 je vlaknati sintetični papir Neobond (Lahnpaper, Nemčija) sestavljen je iz mešanice sintetičnih (50 %) in celuloznih vlaken (50 %).

Izbranim trem vzorcem papirjev, smo skladno s standardnimi metodami določili:

- osnovne lastnosti: gramaturo, debelino, gostoto, vsebnost vlage;
- površinske lastnosti: hrapavost in poroznost, tiskarsko penetracijo, površinsko absorpcijo vode, kapilarno vpojnost;
- mehanske lastnosti: raztržno odpornost, upogibno togost, natezne lastnosti.

2.2 Oblikovaje in izdelava

V programu Adobe Illustrator smo najprej izrisali samo premične elemente brez slikovne vsebine za izdelavo prototipa knjige. S prilagoditvijo mehanizmov in načinov zgibanja smo omogočili pravilno delovanje in interakcije med materiali. Nato smo v programu Adobe Illustrator dodali slikovno vsebino in premične elemente razporedili na polo papirja (Slika 1a). Za izrez smo določili linije pregiba in linije za izrez ter dodali markerje po katerih se je rezalnik orientiral (Slika 1b). Tisk smo izvedli na APEX UV 6900 kapljičnem tiskalniku (Slika 2a), razrez na Esko Kongsberg X20 rezalniku (Slika 2b).

Slika 1: a) Razporeditev premičnih elementov na polo za tisk, b) linije za izrez in pregib

Vir: lasten

Slika 2: a) Tisk na UV kapljičnem tiskalniku, b) razrez elementov na vodenem rezalniku

Vir: lasten

Knjigo smo izdelali ročno. Knjigoveške pole smo lepili po sistemu pola na polo. Okrog hrbta smo ovili manjši kos kaširanega knjigoveškega platna v naravni barvi, ki je prekril celoten hrbet. Knjigoveško platno smo pritrldili na spojna lista in le-ta prilepili na platnico iz lesa.

3 Rezultati z razpravo

3.1 Izbor materialov

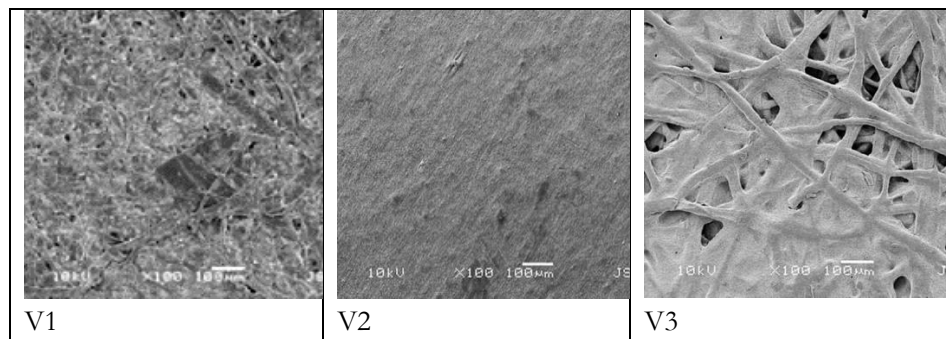
Osnovne in površinske lastnosti analiziranih vzorcev papirja so podane v Tabeli 1, mehanske lastnosti v Tabeli 2. Na Sliki 3 je prikazana površina papirjev.

Tabela 1: Osnovne in površinske lastnosti vzorcev papirja

		V1	V2	V3
Gramatura [g/m ²]	\bar{x}	101,7	158,1	200,4
	CV [%]	1,1	0,9	0,5
Debelina [mm]	\bar{x}	0,15	0,21	0,23
	CV [%]	6,5	2,1	3,0
Gostota [kg/m ³]	\bar{x}	670,8	769,4	839,8
	CV [%]	6,0	2,3	13,4
Vsebnost vlage [%]	\bar{x}	4,13	0,09	2,21
	CV [%]	3,5	12,8	7,3
Hrapavost [ml/min]	\bar{x}	1128	0	340
	CV [%]	52,1	0	12,6
Poroznost [ml/min]	\bar{x}	106	0	15
	CV [%]	7,5	0	16,8
Tiskarska penetracija [/]	\bar{x}	23,8	8,4	21,0
	CV [%]	4,8	8,6	7,9
Absorpcija vode C ₆₀ [g/m ²]	\bar{x}	19,4	0,2	23,8
	CV [%]	1,5	35,8	4,3

Tabela 2: Mehanske lastnosti vzorcev papirja

		V1	V2	V3
Raztržna odpornost – MD [mN]	\bar{x}	2472	8339	8770
	CV [%]	17,8	20,4	1,5
Raztržna odpornost – CD [mN]	\bar{x}	2296	9908	9025
	CV [%]	27,9	20,5	2,4
Upogibna togost – MD [mNm]	\bar{x}	0,58	2,00	0,66
	CV [%]	10,5	1,2	4,1
Upogibna togost – CD [mNm]	\bar{x}	0,57	1,99	0,59
	CV [%]	2,6	0,9	3,9
Pretržna natezna sila – MD [N]	\bar{x}	90,7	372,7	66,6
	CV [%]	5,3	2,3	4,3
Pretržna natezna sila – CD [N]	\bar{x}	71,8	123,8	49,7
	CV [%]	5,5	7,7	1,7
Pretržni raztezek – MD [%]	\bar{x}	1,66	23,02	16,98
	CV [%]	8,6	5,0	4,5
Pretržni raztezek – CD [%]	\bar{x}	3,78	104,09	10,36
	CV [%]	14,1	17,6	5,1
Natezno pretržno delo – MD [J]	\bar{x}	0,17	10,14	1,05
	CV [%]	13,0	7,6	6,1
Natezno pretržno delo – CD [J]	\bar{x}	0,32	17,96	0,95
	CV [%]	19,8	22,1	7,7
Modul elastičnosti – MD [GPa]	\bar{x}	4,67	1,77	0,33
	CV [%]	6,1	2,8	1,6
Modul elastičnosti – CD [GPa]	\bar{x}	2,89	1,21	0,86
	CV [%]	3,2	3,1	7,3

Slika 3: SEM posnetek površine papirjev

Vir: lasten

V1 je na pogled sivkaste barve, je delno prosojen, vidni delci nemških mark pa dajejo papirju poseben dekorativni učinek. Je najtanjši in najlažji med analiziranimi papirji. Omenjeni delci vplivajo na neenakomerno debelino in višjo hrapavost papirja, saj izstopajo iz površine. Ima dokaj nizko vpojnost in dobre mehanske lastnosti. V2 sestavljajo trije ekstrudirani polipropilenski sloji, premaz pa mu zagotavlja dobre tiskarske lastnosti. Papir je zelo gladek in je popolnoma bele barve. Je neprepusten, ne vpija vode in ima odlične mehanske lastnosti. V3 je sestavljen iz mešanice celuloznih in sintetičnih vlaken, in je obojestransko premazan, kar mu zagotavlja dobre tiskarske lastnosti. Tiskarska penetracija in površinska vpojnost vode sta podobni kot pri vzorcu V1. Papir ima odlične mehanske lastnosti, je rahlo rumenkaste barve, na otip zelo mehak.

Ugotovili smo, da imata sintetična papirja zelo dobre mehanske lastnosti, odporna sta na deformacije, elastična, slabo ali sploh ne vpijata vode. Najmočnejši in najbolj tog papir, sintetični papirni film (V2) smo uporabili za izdelavo premičnih in drugih tridimenzionalnih elementov. Za osnovne strani knjige smo uporabili vlaknati sintetični papir (V3), ki je mehak in gibljiv, hkrati pa dovolj močan material, da zagotavlja obstojnost in pravilno odpiranje knjige. Za spojna lista smo uporabili trajen celulozni papir (V1).

3.2 Izdelava knjige

Za izdelavo tridimenzionalne knjige smo uporabili raznolike mehanizme, tako pol avtomatske elemente, ki se premaknejo z odprtjem stani kot tudi ročno aktivirane elemente, ki jih aktivira bralec. Prikazani so na Sliki 4. Izvlečni mehanizem z zavihkom, ki se dvigne v smeri potega drsnika bralcu na zemljevidu Slovenije pokaže lokacijo Cerkniškega jezera. Zavihek v obliki grba občine Cerknica skriva podrobnejši opis, kje leži jezero. Drsnik mehanizem skrit pod stranjo prikaže primerjavo med polnim in praznim jezerom. Drsnik drsi po dveh zarezah, ki smo ju izrezali na osnovni strani in ga skrili z listom papirja, tako da je viden samo majhen del drsnika, ki ga bralec izvleče. S tridimenzionalnim mehanizmom oz. škatlastim zgibom dobimo čoln, v katerem je figura ribiča z ribiško palico. Na koncu vrvice je ujeta riba, ki je skrita v žepku pod osnovno stranjo, tako da jo bralec lahko izvleče. Tridimenzionalen mehanizem, ki ga sestavljata dva modificirana V-zgiba prikazujeta ribo, ki skoči iz jezera. Pol avtomatski element, ki prikazuje metulja je zgiban z osnovne strani. Gre za V-zgib, ki je izdelan iz osnovne strani. Nanj je prilepljen metulj, ki ob odprtju knjige, skoči iz knjige. Element, ki ga aktivira bralec, pa je zavihek v obliki metuljevih kril. Za prikaz žabe smo uporabili mehanizem z lebdečimi sloji. Tako smo izdelali »dvignjene« lokvanje sredi jezera. Na največjem, smo s kombinacijo V-zgiba izdelali žabo. Največji lokvanj ima tri podporne elemente, ki držijo težo žabe. Manjši lokvanji imajo po en podporni element in jih lahko bralec poljubno premika levo in desno. Medved je izdelan z M-zgibom in prilepljen na podlago. Ob odprtju knjige skoči iz strani. Drugi premični mehanizem pa je klasičen zavihek – grm, ki ga odkrije bralec

Slika 4: Posamezne strani tridimenzionalne knjige

Vir: lasten

Izdelali smo knjigo, ki je v prvi vrsti namenjena otrokom, hkrati pa zaradi načina izdelave in vsebine zanimiva za bralce vseh starosti. Knjiga vsebuje ilustracije in različne papirne zloženke ter zelo malo besedila. Ker skokice zaradi svoje oblike ne glede na vsebino pritegnejo otroke, smo morali ugotoviti, kako bi k branju takšne knjige pritegnili tudi starejše. V knjigo smo zato vključili zanimivosti o Cerknškem jezeru in s tem pridobili širši obseg bralcev.

4 Zaključek

Izdelava skokice zahteva natančnost, potrpežljivost in ustvarjalnost. Spoznati je potrebno tehnike in mehanizme oblikovanja, ugotoviti, kako se papir zлага, prepogiba in premika. Potrebni so veliko skic in preizkušanja. Poizkuša se različne dimenzije elementov, različne postavitve in različne tehnike zgibanja, tako, da na koncu dobimo želen rezultat. V naši raziskavi so bili uporabljeni pol avtomatski elementi, ki se premaknejo z odprtjem stani ter ročno aktivirani elementi, ki jih aktivira bralec, in sicer: enostavni zavihki, izvlečni mehanizem z zavihkom, ki se dvigne v smeri potega drsnika, zavihhek skrit pod stranjo, ki se ga izvleče z drsnim

mehanizmom, škatlast zgib, mehanizem z lebdečimi sloji, M-zgib in različne variacije osnovnih V-zgibov.

Pri elementih knjige, ki so zelo izpostavljeni prepogibanju in drgnjenju, je zelo pomembna njihova obstojnost in trajnost. S pravilno izbiro papirja zagotovimo, da bo naš končni izdelek pravilno deloval, da bo stabilen in obstojen. Papir, ki je prešibak v papirnih mehanizmih ne bo deloval pravilno. Papir, ki je pretrd pa ne bo zagotavljal pregibanja. Primerjalna analiza lastnosti treh vzorcev papirja je pokazala, da so vsi trije papirji primerni za izdelavo tridimenzionalne knjige, trajni celulozni papir za spojna lista, vlaknati sintetični papir za notranje strani knjige, sintetični papirni film pa za premične elemente. V raziskavi smo pokazali, da je možno kombinirati različne materiale in iz njih izdelati celovit izdelek, ki k branju vabi bralce vseh starosti ter jim na zabaven način predstavlja eno od večjih naravnih znamenitosti Slovenije, Cerknjsko jezero.

Literatura

- Bečaj, Š. (2019). Oblikovanje in izdelava knjige skokice o Cerknjskem jezeru, magistrsko delo, Ljubljana.
- Book Printing Market. (2019). Global Outlook and Forecast 2019-2024, Report ID: 5724771. Pridobljeno s <https://www.reportbuyer.com/product/5724771/book-printing-market-global-outlook-and-forecast-2019-2024.html>.
- Fischer, A. (2021). INGEDE News Spring 2021. Pridobljeno s <http://pub.ingede.com/en/ingede-news-spring-2021/#oepol>
- Handly, L. (2019). Physical books still outsell e-books and here's why. CNBC, Pridobljeno s <https://www.cnbc.com/2019/09/19/physical-books-still-outsell-e-books-and-heres-why.html>.
- Hendrix, L. S. (2008). Pop-up workshop: Computationally enhanced paper engineering for children: doctor thesis. Nebraska. Pridobljeno s http://www.moosenoodlelabs.com/labs/hendrix/dr_diss/front.pdf.
- How are pop-up books made? (2018). V Wonderopolis. Pridobljeno s <https://www.wonderopolis.org/wonder/how-are-pop-up-books-made>.
- How to make a pop-up book. (2018). V *bestpopupbooks*. Pridobljeno s <https://www.bestpopupbooks.com/how-to-make-a-pop-up-book/>
- Lee Hendrix, S. (2008). *Pop-up workshop: Computationally enhanced paper engineering for children* : doctor thesis. Nebraska. Pridobljeno s http://www.moosenoodlelabs.com/labs/hendrix/dr_diss/front.pdf
- Pop-up and movable books. (2012). V Walter havighurst special collections & University archives. Pridobljeno s <https://spec.lib.miamioh.edu/home/pop-up-and-movable-books/>.
- Skokica. (2021). V Bibliotekarska terminologija. Pridobljeno s <http://terminologija.blogspot.si/2012/06/skokica.html>

The fundamental of designing and producing pop-up. (2019). V slideshare. Pridobljeno s
<https://www.slideshare.net/athi1/pop-up-design-process>.

UNESCO. (1964). Recommendation concerning the International Standardization of Statistics
Relating to Book Production and Periodicals. 13 C/Resolutions UNESCO. General
Conference, 13th, 1964, 306 p. Pridobljeno s

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114581.page=144>

UBOJ MILIČNIKA ALOJZA BARTOLA AVGUSTA 1955 NA RADGONSKEM MOSTU

Sprejeto

1. 11. 2021

Izdano

31. 3. 2022

IVAN RIHTARIČ

Murska Sobota, Slovenija.

E-pošta: ivan.rihtaric@gmail.com

DOPISNI AVTOR

ivan.rihtaric@gmail.com

Ključne besede:

Franc
Rihtarič,
Alojz
Bartol,
most,
pobeg,
skrivanje,
sodni
proces,
ustrelitev

Povzetek Na mostu čez reko Muro v Gornji Radgoni je bil 2. avgusta 1955 ustreljen miličnik Alojz Bartol. Osumljenec je zbežal čez državno mejo v Avstrijo, kjer je bil prijet in naslednji dan odpeljan z vlakom proti Gradcu a je orožnikoma pobegnili in se vrnil čez Prekmurje domov. Skrival se je ter vlamljal v trgovine kmetijskih zadrug, kmetij, gostiln in KLO (krajevni ljudski odbor) na širšem območju Slovenskih goric, Podravja, Haloz, Kozjanskem in celo na sosednjem Hrvaškem. Spretno se je izmikal organom pregona s pomočjo sodelavcev in sorodnikov, vse do 1. marca 1958 ko je bil aretiran na seniku svoje stare matere v Očeslavcih. Na sodnem procesu v Mariboru (december 1958 - april 1959) mu je obtožnica očitala 84 kaznivih dejanj, a so mu jih dokazali le 45. Bil je obsojen na smrt z ustrelitvijo. Po pritožbah na Vrhovno sodišče LRS in na Vrhovno sodišče FLRJ ter po zavrnitvi prošnje za pomilostitev je bil ustreljen 30. oktobra 1959. O Francu Rihtariču še danes živi med ljudmi veliko zgodb, anekdot in postal je mit, imenovan tudi Štajerski Robin Hood

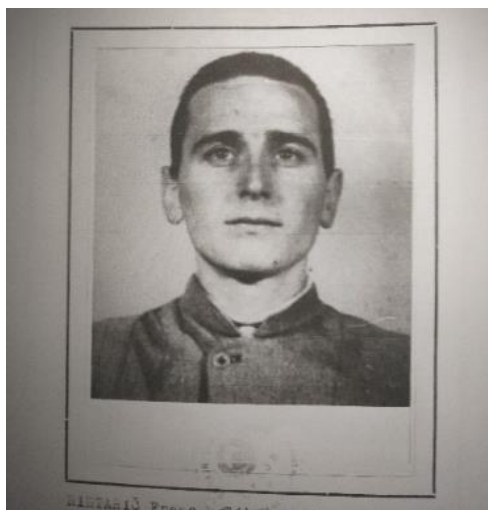
1 Uvod

2. avgusta 1955 se je 20 minut po polnoči na meddržavnem mejnem prehodu ob mostu čez reko Muro v Gornji Radgoni odigrala tragedija. Odjeknila sta dva strela in zadet je bil obmejni miličnik Alojz Bartol. Iz dokumentov zaslišanj in izpovedi prič z avstrijske strani je bil osumljenec Franc Rihtarič (1929-1959), ki pa je izpovedal pozneje v zaporu v Mariboru julija 1958 svojo verzijo o streljanju in pozneje še več vezij. Zapisnik o ogledu » na licu mesta » pri mostu je zapisalo Okrajno sodišče v Gornji Radgoni.

Slika 1: Alojz Bartol

Vir: lasten

Slika 2: Franc Rihtarič, leta 1954

Vir: lasten

Ogleda, od 6. do 8,44 ure, so se udeležili: sodnik Anton Novak, zapisničarka Pepca Horvat, javni tožilec za okraj Ljutomer Dušan Rihtaršič, pooblaščen poizvedovalni organ pri TNZ Ljutomer Jože Govednik, pooblaščen poizvedovalni organ pri TNZ Ljutomer Miro Cizej, komandir postaje Ljudske milice (v nadaljevanju: PLM) Gornja Radgona Edo Kranjčevič, kapetan JLA vojna pošta Gornja Radgona Peter Davidović, šef urada za inozemsko službo v Ljutomeru Stane Pečar ter tehnični organ TNZ Maribor Leopold Zavec.

Zapisali so, da je tik ob stražarnici most čez reko Muro, širok 7 m, od ceste do mejne rampe je oddaljenost 7 m, stražar pa je bil oddaljen od te rampe 5,5 m. Približno 3 m od ceste na hribu je bil električni drog, na nasprotni strani vhoda na most z dvema svetilkama. Pod hribom je bil pomožni transformator, ki je bil postavljen zaradi gradnje mostu, ki je bil zgrajen leta 1952. Iz grajskega hriba se je dalo priti na križišče cest za tim. Zgornji in Spodnji Gris. Hrib je poraščen s koprivami in raznim drugim plevelom, zmes pa je tudi nekaj dreves. Ponoči je težko videti iz stražarnice, če kdo prihaja po tej poti, ki vodi iz gradu do ceste pred stražnico.

Na začetku mostu so se na desni strani na deskah našle krvne sledi, že strnjene. Na tleh je bila razlita kri, okoli tri četrtine litra, ki pa je bila pomešana z neko sivkasto snovjo. V razdalji okrog 75 cm od tega krvnega madeža so bili vidni slabi krvni brizgi na lesenem in železnem ogrodju mostu. Dober meter od tega mesta so bile v ogrodju mostu luknje, ki so jih povzročile šibre oz. svinčena zrna. Našli sta se tudi dve svinčeni zrn, št. 4. Na zgornji rampi mostu se je našlo 10 sledov svinčenih zrn, na oporniku pa še 6. Svetilka na električnem drogu je bila razbita, steklo pa je ležalo na tleh. V njenem senčniku, ki pa je ostal na drogu, se vidijo tri majhne luknjice, ki naj bi bile od svinčenih zrn lovske puške.

Na cesti pred mostom se je našel del lovskega čepa, štirje kosi, narejeni iz debelejšega blaga in se je predvidevalo, da je to bila domača izdelava. V bližini transformatorja so se našle sledi hoje, poznajo se delno na zemlji oz. na cesti od bose noge. Razločno sled je bilo opaziti kot sled pete in del stopala na dveh mestih. Pot, ki voda od gradu po hribu ima celo naklon okoli 65 stopinj. Tik ob mestu, kjer je transformator je vidna sled hoje, tam je akacijev grm visok okoli 1,5 m. Sam pogled na cesto je zakrival transformator širok 3 m in visok okoli 10 m. Ob poti, ki vodi z gradu proti glavni cesti, je drevje, tudi večje. Nekako 4 m pred omenjeno akacijo je teren bolj brisan. Iz stražarskega mesta na mostu je ta teren pregleden, ostali teren pa nepregleden. Ob natančnem pregledu se je opazilo, da so bili vršiči kopriv osmojeni s smodnikom. Na listu akacije so bili opaženi sledovi prebitja ter volnene vlaknice temnorjave barve, ki so bile po zunanjem videzu enake kot so bili čepi, ki so se našli na cesti.

Prav izza tega akacijevega grma naj bi storilec streljal na stražarja Bartola in to dvakrat, enkrat na stražarja in drugič na luč na drogu. Kos klobučevine oz. čep, ki se je našel z akacijevo vejico ter sledovi nekega vlakna na enem od teh listov so predali Leopoldu Zavcu. Ta je celotno situacijo fotografiral ter skiciral. V fotografskem albumu je bilo 8 fotografij in skica, a so fotografije slabo ohranjene zaradi zlepljenosti. Fotografije so prikazovale: «1. Situacijska slika kraja uboja Bartol Alojza, 2. Ožji predel kjer je bil umorjen Bartol Alojz, 3. Mesto od koder je storilec streljal na Bartol Alojza, 4. Sled v travi, ki jo je zapustil storilec Rihtaršič F., 5. Električna luč na katero je storilec streljal, 6. državni prehod – most preko katerega je pobegnil storilec Rihtaršič Franc, 7. Lesena greda v kateri so vidni sledovi zrn lovske puške in 8. Mlaka krvi na mestu kjer je bil umorjen Bartol Alojz» Preiskalo se je tudi bližnjo okolico mostu, če bi se kje našla morda puška a je niso našli. Sumilo se je, da je storilec puško odvrigel v reko Muro, a je niso preiskovalci pregledali.

2 Potek dogodka

Kot je potrdil Tone Susič iz obmejnega poverjeništvu v Gornji Radgoni, stanujoč v Kardeljevi 25/6 je bil prvi na prizorišču streljanja Franc Verlec, miličnik PLM Gornja Radgona. Takoj je bil poklican k ranjenemu Bartolu radgonski zdravnik dr. Franc Repič. Ranjenec je bil nato prepeljan v bolnico v Mursko Soboto od tamkaj pa v Splošno bolnico v Maribor a je tam ob 4,15 uri umrl. Strela so slišali Jože Kos, miličnik radgonske PLM, Draga Zamuda, gospodinja, Jože Kaučič, mesar in Marko Ančević, carinski nadzornik, vsi iz Gornje Radgone¹.

Izjavo o dogodku so pisno podali miličniki Tone Susič, Franc Verlec, oba 10. avgusta 1955 in Jože Novak šele 15. novembra 1958. Tone Susič se je spominjal, da ga je Verlec poklical po telefonu k mejni stražarnici in je okoli 0,27 ure prišel do njega v pisarno na PLM in sta skupaj pohitela do mejnega prehoda. Po prihodu sta takoj preiskala bližjo okolico, če bi morda kje koga zalotila. Verlec je takoj obvestil nadrejene kaj se je zgodilo, organiziral prvo pomoč Bartolu ter njegov prevoz v bolnico, kamor ga je tudi spremljal. Opazil je, da je bil Bartol ranjen v desno stran telesa, najtežje v glavo².

Franc Verlec je bil v službi kot stražar na meji 1. avgusta. Ob 22. uri ga je zamenjal Alojz Bartol, sam pa je odšel domov spat (Kerenčičeva ulica 5). Ob 0,20 uri ga je poklical miličnik Jože Kos in povedal, da naj gre na most, ker je slišal dva strela. Ko je prišel Verlec do mostu jer bila tema. Zaradi varnosti je poklical dvakrat Bartola, povedal svoje ime in priimek ter ga pozval, da naj ne strelja nanj a ni bilo odgovora. Naglo je skočil v stražnico in hotel prižgati luč na drogu, ki je bil blizu mostu. Luč se seveda ni prižgala, zato je pa uspešno prižgal luč, ki je osvetljevala pločnik pred stavbo. Takrat je opazil na tleh, nedaleč od mostu, ležečega na hrbtu na tleh, vsega v krvi. V odprti torbici je imel še svojo pištolo. Poklical je dežurnega na obmejno poverjeništvu Antona Susiča. Nato je stekel še do Susiča in sta se vrnila na most, ko je Bartol še kazal znake življenja. S kolesom se je odpeljal na PLM, da bo obvestil ostale miličnike o tem dogodku³.

¹ Pokrajinski arhiv Maribor (v nadaljevanju. PAM), Fond: Okrožno sodišče Maribor 1945-1978, sign. SI_PAM/0725, fasc. Uboj miličnika Bartol Alojza, LI, šk. 662 in Fotografski album (pravilno Rihtarič Franc in ne Rihtaršič Franc)

² PAM, Izjava Toneta Susiča (10.8.1955), šk.662

³ PAM, Izjava Franca Verleca (10.8.1955), šk.662

Jože Novak je podal izjavo šele 15. novembra 1958, ko je bil Franc Rihtarič že v zaporu v Mariboru. Spominjal se, da ga je ob 0,20 uri poklical kolega Franc Verlec, ker je ta slišal strele na mostu. Ko je prišel do mostu, je tam bil že komandir PLM Edi Kranjčevič, ki se je predtem pripeljal tja s kolesom. S službenim psom so iskali sledi, ki bi pokazale smer prihoda storilca. Sled je vodila do samega vhoda v gornjeradgonski grad. Ljudje so govorili, da naj bi imel Franc Rihtarič na gradu svoje dekle. Novak se je spominjal, da so glede na dogodek takoj sklepali, da je streljala na Bartola oseba, ki je verjetno nato pobegnila preko mostu v Avstrijo.

Zaradi te domneve so odšli do avstrijske mejne rampe, Jože Novak, Franc Lovše in menda še tudi komandir Edvard Kranjčevič. Avstrijske obmejne žandarje, bilo jih je že več, so vprašali ali je kdo pribežal po mostu k njim, ker jim je ta oseba ubila stražarja na slovenski strani. Avstrijci so bili v začetku redkobesedni in so povedali, da je k njim pribežala le ena oseba. Slovenec Senekovič, ki je bil v njihovi službi je obljubil, da bodo dobili podatke kasneje. Na vprašanje, če je oseba, ki je streljala, na avstrijski strani o tem kaj povedala ni bilo odgovora. Čez približno 15 minut sta na slovensko stran mostu prišla orožnik Senekovič in komandir njihove orožniške postaje. Avstrijski komandir je ob pogledu na mlako krvi povedal «Prekleti bandit«, Senekovič pa je pokazal osebno izkaznico Franca Rihtariča, rekoč, » da je to je tisti, ki je ubil vašega miličnika«. Pospravila sta izkaznico in se vrnila na avstrijsko stran. Ker se je sumilo, da je bil Bartol ustreljen s puško in da jo je storilec odvrigel v reko Muro takoj po streljanju so vztrajno iskali puško. Izvedli so celo rekonstrukcijo tako, da so lovsko puško navezali na vrv in jo vrgli v Muro. Tok je puško odvrlel in so sklepali, da jo je reka polagoma kotalila še dalje po dnu⁴.

⁴ PAM, Zapisnik o zaslišanju priče na postaji LM Ptuj (15.11.1958), šk.662

3 Izvor puške

Izvor oz. lastništvo puške s katero naj bi storilec streljal je vodila morda do posestnika Alojza Lončariča (rojen 20.6.1910) iz Negove št. 61. Ta je namreč, ko je osumljeni Franc Rihtarič že bil v mariborskem zaporu 18.marca 1958, na zaslišanju na PLM Videm ob Ščavnici (zasliševalec Filip Dolinšek in zapisnikar Viktor Miholič ter v nadaljevanju še zasliševalec Mirko Fišer z zapisničarko Marijo Gorjup, oba iz Maribora) kot priča opisal krajo lovske puške v noči z 22. na 23. julij 1955. Puška je bila lovska, petelinka, kalibra 16 mm, ki jo je imel lastnik že nekaj let. Puška mu je bila ukradena iz nezaklenjene omare v zadnji sobi. V sobo je lahko storilec prišel skozi nezaklenjena vrata, še lažje pa skozi pritlično nezavarovano okno, ki takrat niti ni bilo zaprto. Lastnik je namreč takrat gradil hišo, ki je bila v tim. surovem stanju ter še brez oken. Tisti dan je bil državni praznik in pred polnočjo huda nevihta. Storilec je najverjetneje izkoristil odsotnost moža in žene, ki sta za dobro uro odšla iz sobe k otrokom, ki so spali v šupi, od tam pa so nato vsi odšli v začasno kuhinjo, ker so se otroci bali grmenja.

Lastnik je tatvino opazil naslednje jutro, ko je na oknu zadnje sobe zagledal denarnico, ki so jo hranili v isti omari kot puško. Denarnica je bila prazna, pa tudi puške ni bilo v omari. Kar sam se je lastnik odpravil iskat sledi za storilcem in odkril pod oknom še na sveže razkopani zemlji več sledov bose noge odrasle osebe. Storilec je odnesel poleg puške še 3 ali 4 polne naboje za lovsko puško kalibra 16 mm, napolnjene s črnim smodnikom in šibrami šte. 4. ali morda s šte. 6. ter 500 dinarjev. V omari je lastniku ostal pas napolnjen z lovskimi naboji, ki jih storilec morda ni opazil.

Puška je bila že precej izrabljena, ni bila starejše izdelave, saj se je zapirala na vrhu, vredna pa je bila okoli 15.000 dinarjev in imela usnjen pleteni jermen. Njene strelske sposobnosti je opisal, da » je leva cev nosila precej skupaj, desna pa je prilično škropila«. Puško je lastnik večkrat preizkušal na razdalji 30 korakov in je takrat desna cev razškropila zrna v krogu, leva pa od 50 do 60 cm. Naboje za lovsko puško je polnil lastnik sam, včasih z dimnim, včasih z brezdimnim smodnikom in vstavljajl zrna - šibre šte.4. Zamaški za naboje so bili papirnati, pa tudi iz klobučevine, belih pa ni lastnik nikoli kupoval. Metilke je uporabljal lastnik za dimni smodnik, tulce pa različno za dimni smodnik, slabše za dimni in boljše za brezdimni smodnik. Lončarič je krajo takoj prijavil na PLM Videm ob Ščavnici in sta ga obiskala miličnika in si ogledala prostore in ga izpraševala. Po uboju na radgonskem mostu so Lončariču

miličniki povedali, da je bil verjetno Bartol ustreljen prav z njegovo ukradeno lovsko puško. Lončarič je začel sumiti, ker je zvedel, da sta bila s pobeglim Francem Rihtaričem povezana tudi Franc Klobasa in Zvonko Brenčič, prav slednjega. Ta je namreč prejšnja leta večkrat pomagal pri Lončaričevih pri mlačvi, menda leta 1954. Brenčič se je pri njemu spoznal preko svoje tete Alojzije Vogrin, ki je stanovala v Negovskem vrhu in je bila prejšnja leta Lončaričeva sosedka. Pozneje je Lončarič kupil to posestvo, kjer je bila takrat Alojzija Vogrin podnajemnica, a sedaj v letu 1958 stanuje v Trotkovi. Tako naj bi Brenčič lahko vedel, da je imel Lončarič lovsko puško a ni bil popolnoma prepričan, da mu jo je ukradel prav on. Kmalu po tatvini puške sta Lončarič in PLM Videm ob Ščavnici prijavila na takratno Tajništvo za notranje zadeve (v nadaljevanju: TNZ) Ljutomer ukradeno puško za izbris iz registra tega lovskega orožja⁵. Je pa se nekoliko zapletlo pri dokumentaciji za omenjeno lovsko puško. Prejšnji zasliševalec Filip Dolinšek je namreč moral pojasniti zakaj ni bilo v arhivih PLM v Vidmu ob Ščavnici ali v Gornji Radgoni prijave o ukradeni lovski puški. Pojasnjeno je bilo, da je menda vzrok v tem, ker je bila Negova izvzeta septembra 1955 iz pristojnosti dotedanje PLM in dodeljena k PLM Gornja Radgona. Je pa bilo pravilno zabeleženo v registru, da je bil lastnik lovske puške štev. 1097 Alojz Lončarič, ki je imel za njo veljavni orožni list⁶.

Na zaslišanju kot priča, 28.3.1958 v Mariboru na TNZ, je Ivan Kežman (rojen 6.5.1933) iz Hercegovščaka, št.22, kraja pri Gornji Radgoni, dodal svojo zgodbo o puški in morebitnem storilcu Francu Rihtariču. Kot delavec na Vinogradniškem posestvu Gornja Radgona je opazil, nekako pet dni pred ubojem Bartola, v vinogradu omenjenega podjetja moškega, starega okrog 25 ali 26 let »...bil je večji kot je on sam (165 cm) in je imel lovsko puško na desnem ramenu in majhno torbico. Srečanje z neznanecem, ki ga je Kežman takoj ocenil, da ni domačin in ne lovec, je bilo v večernih urah in sta se tudi pozdravila. Po soočenju Ivana Kežmana in Franca Rihtariča v Mariboru pa je Kežman izjavil da je preteklo že 3 leta od dogodka v vinogradu in da za osebo, ki mu je bila pokazana » ne morem reči niti da je bila ta prava«⁷.

Svoje zgodbe oz. trditve o tem, kdo naj bi resnično streljal 2.avgusta 1955 ob 0,20.uri na miličnika so imeli Franc Rihtarič, avstrijski žandarji in slovenski preiskovalci.

⁵ PAM, Zapisnik o Zaslišanju priče (18.3.1958), fasc. V., Tatvina lovske puške na škodo Lončarič Alojza, šk. 661

⁶ PAM, Uradni zaznamek (24.3.1958), šk.661

⁷ PAM, Zapisnik o zaslišanju priče (28.3.1958), šk.662

Franc Rihtarič je na zaslišanjih vztrajal, da je za uboj miličnika bil dogovorjen z nekim Škrjanc Francem, kateri naj bi bil doma blizu Črnomlja in da živi (leto 1958) v emigraciji ter z nekim Jakom. Ob prvem zaslišanju, ko ga je zasliševal Albin Logar iz Državnega sekretariata je povedal, da je na miličnika streljal Jaka, pri vseh ostalih zaslišanjih pa da je streljal Škrjanc Franc. Opisal je oba; Škrjanc ali tudi Škerjanc ali Škorjanc, visok okoli 170 cm, študent, v ilegali že od 1949 ali 1950 in star okoli 30 let. Jaka naj bi bil enake postave, visok okoli 165 cm, črnih las in neznanega prebivališča. Že 2. marca 1958 oz. naslednji dan po aretaciji je Franc Rihtarič bil v zaporu v Mariboru zaslišan in je uboj miličnika Bartola zanikal in povedal svojo zgodbo: Leta 1950 ko se nahajal v Avstriji v taborišču Strass je tam spoznal Trstenjak Zvonka doma iz Središča pri Dravi, okraj Maribor. Trstenjak naj bi ga v tistem času spoznal z nekim Godvanjem, po rodu Slovencem, ki je bil med nemško okupacijo veletrgovec v Ormožu ali na Ptuj in da zdaj stanuje v Strassu ali Gradcu. Prav pri Godvajnu bi naj Rihtarič spoznal Škerjanca, s katerim se je pri njem srečal dvakrat. Škerjanc naj bi bil doma iz okolice Črnomlja, ki je kot emigrant večkrat prihajal k Godvanju, ki bi naj delal za emigrante in bi Škerjanc pri njem dobival razna navodila in naloge za kurirske posle. Škerjanc naj bi kot ilegalni kurir prihajal v Jugoslavijo.

Marca 1955 naj bi Rihtariča s trkanjem na okno poklical Škerjanc, ki je bil v družbi z Jakom. Oba sta bila oborožena, Škerjanc s pištolo, Jaka pa z lovsko puško. Škerjanc naj bi Rihtariča nagovarjal, da naj z njim ob povratku pobegne čez državno mejo v Avstrijo. Dogovorili so se, da se čez okoli 2 meseca srečajo pri negovskem ribniku, pri ribogojnici, ki je v neposredni bližini negovskega gradu. Škerjanec in Jaka pa sta nadaljevala pot proti Hrvaški s ciljem v Zagrebu.

13. junija 1955, ko je bil Rihtarič že v ilegali, naj bi se vsi trije srečali na dogovorjenem mestu in so nato v negovskih gozdovih skrivali še okoli 2 meseca, oz. do dneva, ko so odšli na radgonski hrib. Že prejšnji večer so iskali primerne priložnosti, da bi lahko preko mostu prišli na avstrijsko stran. V noči z 1. na 2. avgust 1955 so se približali radgonskemu mostu tako, da je Rihtarič stal skrit za transformatorjem, a Škerjanc in Jaka pa da sta stala okoli 20 m oddaljena od njega na hribu. Dogovorili naj bi se, da bo Jaka, ki je imel lovsko puško ustrelil miličnika in v tistem trenutku naj bi vsi trije skočili na most, v sredini pa skočili v Muro in preplavali na avstrijsko stran. To naj bi naredili zaradi tega, da jih avstrijski obmejni organi nebi aretirali. Ko je Jaka ustrelil miličnika je Rihtarič takoj skočil na most in pobegnil v Avstrijo. Škerjanc in Jaka pa naj zaradi prihoda miličnikov nista mogla več priti do mostu in sta zato skočila levo od mostu v Muro.

4 Zaslišanje

Na zaslišanju pri avstrijskih oblasteh naj jim Rihtarič o Škerjancu in kaki osebi nebi nič povedal, saj si je izmislil, da sta z njim bila neki Šinkovec in Mlinarič, ki da sta skočila zaradi prihoda slovenskih miličnikov v Muro. Žandarji so z žepnimi svetilkami iskali ob obrežju Mure a ju niso našli. Zasliševalcu Albinu Logarju je pojasnil, da si je izmislil druga priimka, ker ni hotel Škerjanca in Jake izdati, ker bi ju lahko avstrijske oblasti pozneje tudi aretirale, če bi zasliševalcem povedal za njuna prava priimka⁸.

TNZ Maribor je aprila 1958 zaslišalo Zvonka Trstenjaka, kmetijskega tehnika rojenega 25.11.1929 iz Obreža št.41 pri Središču ob Dravi. Izpovedal je, da je 6.julija 1950 pobegnil v Avstrijo in bil po prijettu 14 dni v taborišču v Strassu. Po izpustitvi je bil zaposlen pol leta v neki vrtnariji v Gradcu. Aprila 1951 so ga avstrijske oblasti vrnile v Jugoslavijo, kjer je bil nekaj časa v preiskavi zaradi suma raznih dejanj, nato pa izpuščen na prostost. Že v prvih dneh bivanja v taborišču Strass ga je obiskal bivši trgovec Gotwein iz Ormoža in ga spraševal o razmerah v Jugoslaviji, o opremi vojaštva, življenju kmetov, plačah, kako napreduje industrija in o podobnem. Trstenjak je tudi povedal, da ga je poznal že iz Ormoža in ga vedno klical kot »gospod Gotwein«.

Na glavni obravnavi na okrožnem sodišču v Mariboru, v decembru 1958, pa je Franc Rihtarič zanikal sotorilstvu pri uboju Bartola in spremenil svoj zagovor z novo zgodbo: Z nekim Ivanom Kreslarjem naj bi skupno s pomočjo napolnjene avtomobilske zračnice preplavala Muro kakšnih 300 m višje od radgonskega mostu že 1. avgusta okrog polnoči. Odšla sta do stanovanja Helene Ornik v Radkersburgu blizu bolnice. Ko je odšel od nje okoli poltretje ure zjutraj so ga blizu mostu pri bolnici aretirali žandarji in ga odpeljali na zaslišanje na stanovanje Ornikove. Ker je bil oblečen v suho in zlikano obleko mu žandarji niso verjeli, da je priplaval čez Muro. Pri Ornikovi so našli njegovo mokro obleko in njegove dokumente ter so tako sklepali, da naj ne bi bil storilec uboja miličnika Bartola. Na zaslišanju je priznal, da je priplaval z njim tudi Ivan Kreslar. Iz razgovorov orožnikov je slišal, da po uboju sploh nobeden avstrijski orožnik ni bil na mostu, ker je šel službujoči orožnik klicat na postajo druge orožnike, ko je zaslišal na slovenski strani strel. Svojo zgodbo je zaključil, da je šele pozneje izvedel od Škerjanca, da je ta ustrelil miličnika Bartola v

⁸ PAM, Uradni zaznamek TNZ Maribor (2.3.1958), šk. 662

družbi s Smodišem. Avstrijci so Franca Rihtariča aretirali zaradi suma izvršitve kaznivih dejanj na območju Avstrije a jim je pozneje pobegnil in se vrnil v Slovenijo⁹. Že predtem pa je TNZ Maribor julija 1958 pozvalo vsa TNZ v okrajih, da naj na svojih območjih temeljito preverijo, če se dejansko nahaja kakšen Škrjanc v emigraciji in da naj pri preverkah uporabijo vsa razpoložljiva sredstva, kljub temu » da je Rihtaričeva izjava malo verjetna ». TNZ je prejelo depeše od » vseh okrajev v republiki » (Trbovlje, Murska Sobota, Ljubljana, Kranj, Novo mesto, Koper, Celje, Nova Gorica). Le v depeši TNZ Koper so sporočili, da se od leta 1956 (popravljen v tipkopisu iz 1954 na 1956) nahaja v emigraciji v Trstu Viktor Škerjanc, sin Viktorja, rojen 30.6.1922 v Razdrtem, nazadnje stanujoč v Velikem otoku 31 pri Postojni, po poklicu krojač, visok okoli 172 cm, čokate postave in črnih las, ki » po našem mnenju ne pride v poštev »¹⁰.

Na glavni obravnavi je obtoženi Franc Rihtarič predlagal, da se naj o njegovi zadnji zgodbi zaslišijo osebe iz Avstrije, kar mu je sodišče ugodilo. Na okrajno sodišče v Radkersburg so predlagali zaslišanje šestih oseb: 1. Kreslar (ali Kresler) Ivan, vulgo Steinhaus, nezakonski sin veleposestnika, stanujoč v Deutschlandsbergu, 2. Smodiš N., stanujoč kot podnajemnik v Radkersburgu, Kamnikerstrasse 17 ali 27, ki naj pove ime in priimek ter naslov Škerjanca iz Leibnitza/Lipnica, ker je Škerjanc njegovo ilegalno ime, 3. oseba, ki se skriva pod ilegalnim imenom Škerjanc, 4. Ornik Helena, posestniška hči iz Radkersburga, 5. Wolf Alfred, orožnik iz Radkersburga in 6. Eisner Karl, carinski kontrolor (»Zollwachkontrollor«) iz Radkersburga¹¹.

Avstrijski sodni organi so na Državni sekretariat za pravosodno upravo v Ljubljano februarja 1959 poslali zahtevane podatke, ki so jih takoj v originalih in overjenih prevodih odstopili okrožnemu sodišču v Maribor. Komanda žandarmerijske postaje iz Radkersburga je okrajnemu sodišču Radkersburg sporočila, da v mestu ne stanuje nobena oseba z imenom Smodiš, tudi ni stanovala leta 1955. ter da Kamnikerstrasse ima le 10 hišnih števil in ne 17 ali 27, pa tudi, da v hiši št. 7 ni stanovala nobena oseba z imenom Smodiš in da tudi oseba N. Škerjanc ni registrirana v mestu in ne v okrajnem glavarstvu Radkersburg. Kot najvažnejše sporočilo pa je bilo, » da je Franc Rihtarič bil dne 2.8.1955 aretirán pri obmejni postaji Radkersburg (most na Muri) neposredno po ilegalnem prekoračenju meje. On ni imel po prestopu meje nobene

⁹ PAM, Okrožno sodišče Maribor, Opr. štev. K 547/58-696 (17.12.1958), šk. 660

¹⁰ PAM, Uradni zaznamek TNZ Maribor (17.7.1958), šk. 662

¹¹ PAM, Okrožno sodišče Maribor, Opr. štev. K 547/58 -696 (17.12.1958), šk. 660

priložnosti obiskati civilne osebe «¹². Tudi za Heleno Ornik se je izkazalo, da v mestu in tudi ne v Altneudörfu ni bila prijavljena, sta pa v bližini deželne bolnice stanovali prej neka Ljudmila in Apolonia Ornig, ki pa sta že obe umrli¹³.

Zaslišana sta bila tudi oba žandarja, Karl Eisner in Alfred Wolf. Okrajno sodišče za kazenske zadeve v Gradcu je zaslišalo 23.1.1959 Karla Eisnerja (45 let, stanujoč v Gradcu Au 17 pri Wunderlu), ki je » bil oproščen čuvati uradno tajnost« in je zato povedal, da je bil v noči od 1.na 2. avgust 1955 v službi na mostu v Radkersburgu. Ob 0,20. uri je stal 20 korakov oddaljen od avstrijske carinske pregrade s pogledom na Gornjo Radgono in videl, da je jugoslovanski miličnik sedel na zahodnem koncu mostu. Kmalu nato je zaslišal strel. Strelec je moral stati na polovici višine transformatorja, ker je od tam videl izlivni ogenj iz puške in miličnik je padel s stola. Kmalu je zaslišal še drugi strel, ki je zadel svetilko in postalo je popolnoma temno. Umaknil se je v carinsko kočo in čakal, ko je zaslišal tihe korake po mostu. Z naperjeno pištolo v desni roki je izstopil in, ko je prišla bližajoča se oseba v bližino luči, je opazil, da je to mladi fant, ki ni v roki držal nobenega predmeta. Ustavil ga je z »Stoj, carinska straža, roke kvišku !«. Vprašal ga je, kaj se je zgodilo na slovenski strani in dobil odgovor. » Mi smo vam ustrelili enega partizana, on leži na tleh, sedaj je zopet eden manj « Kmalu je Eisnerja zamenjal Karl List, višji carinski stražni revizor, ko je prišel še zraven tudi žandarmerijski čuvaj Alfred Wolf. Rihtarič je žandarja vprašal, če ni videl njegovega tovariša priti čez mejo, a ta razen njega ni opazil nobene druge osebe. Čez 10 minut so prišli tudi jugoslovanski carinski uradniki na kraj nesreče in pripeljali tudi psa iskalca, ki je, kot je izvedel pozneje, izsledil sled storilca do polovice višine grajskega hriba, kar bi bilo približno mesto kjer je stal strelec¹⁴.

Na okrajnem sodišču v Radkersburgu je bil 14.januarja 1959 zaslišan Alfred Wolf (star 28 let, rojen v Fehringu, samski in stanujoč v Radkersburgu, Grazertorplatz 2) in povedal, da je bil okoli 0,15.ure v pisarni stražnice v neposredni bližini obmejnega mostu, ko je zaslišal dva strela. Takoj si je opasal pištolo ter stekel iz pisarne. Videl in slišal je, kako je Eisner zaklical moškemu, ki je tekkel po mostu » Stoj, carinska straža!« a se ta oseba ni ustavila. Uspelo jima je, da sta ga neposredno v bližini vrat žandarmerijske stražnice prijela ter odvedla v pisarno

¹² PAM, Komanda žandarmerijske postaje Radkersburg, E.Nr.92/59 (13.1.1959), š.k.660

¹³ PAM, Komanda žandarmerijske postaje Radkersburg, E.Nr.9e/59 (14.1.1959),š.k.660

¹⁴ PAM, Zaslišanje prič (Karl Eisner), (23.1.1959), HS 215/58, š.k.660

stražnice. Tam sta ga preiskala - ni imel orožja, sta pa iz odvzete osebne izkaznice razbrala, da je ta oseba Franc Rihtarič, rojen 29.9.1929 v Očeslavcih. Orožnikoma je pripovedoval, da je bil v spremstvu Janka Mlinariča iz Očeslavcev in Jožefa »Šinkoviča« iz Janževega vrha zasledovan od jugoslovanske patrolje.« Šinkovič » je imel dvocevno lovsko puško pri sebi. Ko so prišli čez grad v Gornjo Radgono so zagledali jugoslovanskega miličnika in je eden od njegovih spremljevalcev streljal na njega, drugi strel pa je oddal na svetilko in je nato, da bi pazil na ostala dva stekel po mostu in želel priti na varno. Wolf je tudi izpovedal, da so mu predstavili Rihtaričeve navedbe na glavni obravnavi a da le-te niso resnične. Rihtarič ni namreč orožništvu nikoli pripovedoval o nekem Škerjancu ali Jaki ampak je omenjal le Mlinariča in »Šinkoviča«, pa tudi Ivana Kreslarja kot svojega spremljevalca ni nikoli omenjal. Rihtaričeva izjava, da je bil pri Heleni Ornik in da je bil aretiran blizu deželne bolnice so povsem neresnične. Karl Eisner je bil, ko je bil zaslišan kot prič, zaposlen na železniškem carinskem uradu v Gradcu¹⁵.

Po vseh teh pridobljenih informacijah se je okrožno sodišče v Mariboru, ki je že vodilo glavno razpravo proti Francu Rihtariču odločilo še pridobiti podatke o osebah, ki jih je Franc Rihtarič omenjal avstrijskim žandarjem. Najprej so sami razjasnili, da je oseba z imenom »Šinkovič iz Jančevega vrha« zapisana napačno v avstrijskih informacijah - pravilno je le Žinkovič iz Janževega vrha. Ko je bila izvršena preverka v Očeslavcih, se je ugotovilo, da je Janko Mlinarič, sin Franca, rojen 16.11.1922 v Očeslavcih in da stanuje v Očeslavcih št. 45, pošta Spodnji Ivanjci ter da je po poklicu srednji kmet. Za Jožeta Žinkoviča pa se je ugotovilo, da na Janževem vrhu živijo kar trije in sicer: Jože Žinkovič, sin Franca in Jožefe, rojene Sodec, rojen 30.11.1904., stanujoč Janžev vrh št. 93, Jože Žinkovič, sin Ivana in Ivane, rojene Murko, rojen 20.2.1933, stanujoč Janžev vrh št. 29 in Jože Žinkovič, nezakonski sin Marije Žinkovič, rojen 1944, stanujoč Janžev vrh št.8 ter še Jože Žinkovič, sin Jožefa in Ane, rojene Lukovnjak, rojen 21.2.1931, nazadnje stanujoč v Črešnjevcih pri Gornji Radgoni in zaposlen v klavnici v Gornji Radgoni¹⁶

Slovenski preiskovalci so si bili enotni že od vsega začetka, ko so po streljanju na mostu 2. avgusta 1955, takoj sumili, da je izvršil uboj Alojza Bartola prav Franc Rihtarič in to sam. To so dokazovali z ogledom okolice mostu, ukradene lovske

¹⁵ PAM, Zaslišanje prič (Alfred Wolf), (14.1.1959), Hs 2/59, šk. 660

¹⁶ PAM, Okrožno sodišče Maribor ;fasc. Zadeva Rihtarič Franc,- poročilo,(17.3.1959), šk.660

puške, izjavami avstrijskih žandarjev in izjavami osumljenca, ki pa je na zaslišanjih spreminjal podrobnosti in se zapletal z lažmi.

Dokončno se je celotna zgodba o uboju prenesla na glavno obravnavo v procesu proti Francu Rihtariču in soobtoženim, ki se je začel 9. decembra 1958 na okrožnem sodišču v Mariboru.

Na zaslišanju, ko je že potekal proces na okrožnem sodišču, je opisal Franc Rihtarič čas po aretaciji v Avstriji 2. avgusta 1955. Bil je že pripravljen, da ga bodo avstrijski orožniki vrnil iv Jugoslavijo a naj bi prišel v Radkersburg nek civilist, baje Kanadčan od Interpola in zahteval, da ga ne vrnejo takoj. To odločitev naj bi Rihtariču povedal paznik. Naslednji dan, 3. avgusta, so ga odpeljali z vlakom proti Gradcu, z namenom, da ga tam zaslišijo in predajo sodišču zaradi storjenih številnih kaznivih dejanj še iz leta 1950. Po skoraj 60 km vožnje, ko sta ga spremljala dva žandarja, mu je, kljub temu, da je bil zvezan za roke z verigo, uspelo skočiti okoli 14. ure iz drvečega vlaka pri kraju Werndorf, oz. med postajama Kalsdorf in Abtissendorf (» Bahnkilometer 222 «, pred Gradcem¹⁷. Pri skoku si je poškodoval desno nogo in dobil brazgotine na čelu, ker je padel na kamenje ob progi. Iskali so ga, tudi s sledilnimi psi, a ga niso izsledili. Stekla je 8. in 9. avgusta obsežna zasledovalna akcija na območju Kalsdorf – Werndorf. Odkrili so v koruzni njivi skrivališče, kjer je Franc Rihtarič prenočeval, okoli 50 m vzhodno od zvezne ceste št. 67 in severno od zbiralnice mleka Kapfenberger v občini Werndorf. Po tu najdenih predmetih (» Steingutteller«) iz kraje pri Johannu Ludwigu iz Werndorfa, so dokazali, da je bil tat prav on. Spet je kradel, denar in hrano, predvsem kruh in se slovenskim zasliševalcem pozneje pohvalil, da je vsak dan izvršil kakšno dnevno tatvino, ne pa nobenega nočnega vloma. Ker je bil po skoku iz vlaka in padca ves raztrgan je ukradel tudi oblečila. Po Avstriji se je klatil kak mesec in se v sredini oktobra vrnil čez mejo, v nekem gozdu severno od Mure, v Prekmurje¹⁸.

¹⁷ PAM, Okrajno sodišče Maribor, Kazniva dejanja izvršena po Rihtarič Francu v Avstriji, fasc. III/LVI, ŠK.662

¹⁸ PAM, Okrožno sodišče Maribor, Kazniva dejanja izvršena po Rihtarič Francu v Avstriji, fasc. III/LVI, šk.662

5 Smrt in pogreb Alojza Bartola

2. avgusta 1955, ob 7,15.uri, je *na* Okrožno sodišče v Mariboru telefoniral dr. Janez Marchetti, da je umrl Alojz Bartol, rojen leta 1920, miličnik v Gornji Radgoni, Apaška cesta, za» posledicami strelnih poškodb, ki jih je dobil pri izvrševanju svoje dolžnosti », Sporočilo je bilo predano Okrožnemu javnemu tožilcu in preiskovalnemu sodniku Vladimirju Kosiju ter predlagano, da se naj opravi obdukcija pokojnika, da bi se ugotovil uradni vzrok smrti.

V prosekuri Splošne bolnice v Mariboru, se je začela obdukcija ob 8,30.uri in končala ob 11,00, a se je prisostvovanju odpovedal namestnik javnega tožilca Gojmir Jelenc.

Obdukcijo pokojnika je opravil stalno zapriseženi sodni izvedenec dr. Janez Marchetti ter v obsežnem in natančnem zapisniku podal zunanji in notranji izvid ter končno mnenje. V končnem mnenju je zapisal,« ... da so bile ugotovljene strelne rane, kar 14, ki so bile razporejene po desni strani glave in zgornjega dela prsnega koša. Bile so med seboj oddaljene od 4 do 10 cm....Poškodbe dna 4.ventrikla so bile smrtonosne, zdravniška pomoč ni prišla v poštev. Neposredni vzrok smrti pa je bilo vdihovanje želodčne vsebine in krvi, ki je pritekala iz nosne votline...«. Za opravljeno obdukcijo in poštnino za poslano kri v analizo je bil zdravniku izplačan honorar 375 din in institutu 100 din¹⁹. Institut za sodno medicino je opravil 9.8.1955 analizo odvzete krvi pokojnega Bartola in Okrožnemu sodišču v Maribor sporočil rezultat, da » je analiza po Widmarkovi metodi pokazala v krvi 0,19 % /kontrola 0,24 %/ reduktivnih snovi « in zapisal » Ugotovljena količina je v mejah dovoljenih variacij pri kemični analizi in nam kaže, da je bil pokojni ob času smrti trezen. Ker je med poškodbo in smrtjo preteklo le nekaj ur, sklepamo, da je bil trezen tudi ob času dogodka «²⁰.

O uboju je poročal tudi časopis Slovenski poročevalec in najprej zapisal, da je to storil » doslej neznan zločinec...po uboju pa pobegnil čez mejo«, v drugem delu kratke novice pa je za zločinca že omenil » 26.letnega vlomilca Fr. Rihteršiča, doma iz Očeslavcev...«²¹. Tudi časopis Dolenjski list je bralce obvestil o smrti njihovega

¹⁹ PAM, Zapisnik obdukcije (2.8.1955), š.k.662

²⁰ PAM, Okrožnemu sodišču v Mariboru (17.1955), š.k.662

²¹ Zločin na severni meji, Slovenski poročevalec, št.180/55 (5.8.1955); pravilno bi moralo biti Fr. Rihtarič

rojaka, ki je bil doma iz Loškega potoka oz. Hriba: » Pri izvrševanju službene dolžnosti je na naši severni meji pri Radgoni preminul miličnik Alojz Bartol, doma iz Hriba pri Loškem potoku. Ljudstvo Loškega potoka je s svojo veliko udeležbo na njegovi zadnji poti pokazalo, kako ceni svojega rojaka. Tudi starejši ljudje skoraj ne pomnijo tako velikega in svečanega pogreba, kot ga je imel pokojni Bartolj. V času, ko je ležal v prostorih občine, se je od njega poslovilo veliko število občanov, pripadniki LM pa so imeli častno stražo ob njegovi krsti. Pred odprtim grobom se je od njega poslovil tajnik občine in zastopnik LM. Godba je zaigrala žalostinko, vod miličnikov pa je izstrelil častno salvo. Na pogrebu so bili tudi predstavniki LM na čelu s komandantom LM Slovenije tov. Lokovškom ter predstavniki organizacij. Zapustil je ženo s tremi mladoletnimi otroci. Pokojnega Bartolja bomo ohranili v lepem spominu. C.M. ».²²

V zahvali » ob prerani smrti našega dragega Lojzeta Bartol » so se žena Zalka z otroki, starši, brata, sestra in ostalo sorodstvo » prisrčno zahvalili vsem, ki so pokojnika » pospremili na njegovi zadnji poti in mu darovali vence in cvetje ter sočustvovali z nami. Posebno se zahvaljujemo ljudski oblasti za skrb in organizacijo pogreba «²³.

Pokojni Alojz Bartol je bil rojen 27.junija 1920 na Hribu v Loškem potoku, očetu Alojzu in materi Tereziji. Bil je delavec, med vojno pa v ujetništvu. Bil je član ZK. Maja 1948 je vstopil v službo pri NM²⁴. Poročen je bil z Rozalijo (Zalka) in je služboval kot miličnik na PLM v Gornji Radgoni. Družina je stanovala na Apaški cesti, v stavbi nekdanjega gradiča Rottenturn, kjer so bili zapori in stanovanja za miličnike. Do PLM je imel le kakšen kilometer poti po Apaški cesti ali pa po Gubčevi pod grajskim hribom do mejnega prehoda. Žena mu je rodila sinova Toneta (rojen 9.1.1953) in Martina (rojen 11.11.1954), posvojen pa je bil Zalkin sin Alojz (»Lojze«, rojen aprila 1950) iz prvega njenega zakona. Po Bartolovi smrti je Zalka rodila še nezakonskega sina Stanislava (rojen 1.9.1962). Po Bartolovi smrti se je družina iz Gornje Radgona preselila na Trate oz. Cmurek in se pogosto, kar 27 krat, selila » zaradi strahu pred kakšnim maščevanjem, Zalka pa je umrla 1973«. V Bartolovi hiši v Loškem potoku so pozneje našli knjigo z naslovom Pali nepobedeni, ki jo hrani sin Martin Bartol²⁵.

²² Loški potok se je poslovil od rojaka, Dolenjski list, št. 32/55 (12.8.1955)

²³ Zahvala, Slovenski poročevalec, št. 182/55 (7.8.1955)

²⁴ Pali nepobedeni 1944-1964, Beograd 1965, str. 440

²⁵ Ustni viri: sin Martin Bartol (Rogaševci), sin Tone Bartol (Šentjerneji) in njun bratranec Franc Bartol (Ribnica) ter Jakob Bartol iz Loškega potoka. december 2020.

15.aprila 1959 je bil Franc Rihtarič v sodnem procesu na okrožnem sodišču v Mariboru obsojen na smrt z ustrelitvijo, ki je bila po zavrnitvi pritožb obsojenca, na Vrhovno sodišče LR Slovenije v Ljubljani in Vrhovno sodišče FLRJ v Beogradu ter po zavrnitvi prošnje za pomilostitev (Zvezni izvršni svet), izvršena 30.oktobra 1959²⁶.

6 Zaključek

Ob vsem predstavljenem arhivskem gradivu se postavlja kar nekaj odprtih vprašanj, ki bodo morala biti dokončno razrešena in sicer:

- Franc Rihtarič ni na sodišču priznal uboja miličnika,
- puška ni bila najdena,
- na avstrijski strani ni bila odvzeta morebitna sled smodnika,
- da ga je vložena obtožnica bremenila za 84 kaznivih dejanj, ovrženih jih je bilo v procesu kar 38,
- zakaj justificirani nima znanega groba,
- Izjave ljudi, ki bi ga naj videli po uradni ustrelitvi (?).

Literatura

Arhiv republike Slovenije, SI AS 1931, MF Rd 001 do 008 (Rd je oznaka za okraj Radgona oz. Gornja Radgona).

Dolenjski list, št. 32/55 (12.8.1955).

Pali nepobeđeni 1944-1964, Beograd 1965.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM); Okrožno sodišče Maribor 1945-1978, kazenski spis K 574/1958, šk.660, 661, 662.

Rihtarič, I. Rihtarič, F. (2021). Od resnice do mita, Pretetinec, Letis.

Slovenski poročevalec, št.182/55 (7.8.1955), št.180/55 (5.8.1955).

²⁶ Ivan Rihtarič, Franc Rihtarič - od resnice do mita, Pretetinec 2021

INTEGRACIJA EVROPSKIH NARODOV ALI ZDRUŽENE DRŽAVE EVROPE S POGLEDA SPINELLIJA IN MONETA V KONTEKSTU FEDERALIZMA IN DEMOKRACIJE

FLORIAN MARGAN

Symbios – Energy and Transport Infrastructure Funds, Durmersheim, Nemčija.
E-pošta: florian.margan@gmail.com

Sprejeto

20. 10. 2021

Izdano

31. 3. 2022

DOPISNI AVTOR

florian.margan@gmail.com

Ključne besede:

EU,
integracija,
federalizem,
Spinelli,
Monet,
regulacije

Povzetek Načrt za izgradnjo "Združenih držav Evrope" bi morala temeljiti na demokratičnih načelih. V nasprotnem primeru nikoli ne bo privlačna za države, regije in državljane. Dokler se v EU ne uveljavijo temeljna načela demokracije, je vsaka razprava o nadaljnji integraciji držav članic bistveno nesmiselna. Če pogledamo institucionalni razvoj ES/EU, ni jasno, da bi ta razvoj v celoti sledil na osnovi mišljenja Monnetija, vendar so bili njegovi koraki postopnosti bližje dejanskemu razvoju EU, kot Spinellijev konstitucionalizem. Potrebujemo več svobode in demokracije v Evropi suverenih držav (če bo v to smer potekala politika), ter manj predpisov in nekje, nesmiselnih regulacij.

1 Uvod

V nasprotju s temeljnimi pogodbami EU se izdajajo skupne obveznice EU in s tem se ustvarja dolžniška unija, kjer jamčimo za obveznosti in dolgove posredovanih finančnih sredstev - podarjenih držav, do sklada obnove EU. Čez nekaj desetletij bodo morali naši otroci vso to pomoč vrniti-plaćati. Tiho se dogajajo spremembe, do neke mere neprimerljive na primer z Lizbonsko pogodbo. Ne pozabimo, Slovenija, kot druge države EU si bodo morale za pomoč iz Fonda obnove, izposoditi daljša finančna sredstva. Zagotovo so danes vsi upravičeno »navdušeni«, nezavedajoč se, da bodo glede vračila politiki pomagali tujim bankam, ter njihovim lastnikom in oblastem, ki bodo ta sredstva še naprej prerazporejale in bogatile naše dolgove, hkrati pa EU ustvarjale politične težave glede posredovanja finančnih sredstev iz fonda obnove do nekaterih držav, kot na primer Madžarom, Poljakom, Slovencem, Čehom, ki naj nebi izpolnjevali t.i. evropskih pravnih vrednot. To je neupravičeni poseg v njihov pravni sistem, ki je bil izglasovan v njihovih parlamentih.

V koronavirusni krizi je EU razkrila predvsem svojo nesposobnost pravočasnega reagiranja na težko situacijo, ki je zajela celotno EU, solidarnost pa je v primeru EU v bistvu bila le prazna beseda. Kako ravnati s trditvijo pravnikov EU, ki evroskeptikom s svojimi besedami neprestano mahajo z velikim finančnim paketom pomoči, (Fond obnove) glede rešitve navedenih problemov covida pa ne vem.

Ali domače politike ne moti, da želi EU uvesti nove davke, da si prisvoji prihodke iz ogljikovih dovoljenj, ipd? Poglejmo si obliko in naravo denarne pomoči, saj ta močno vpliva na proračune ekonomsko odgovornejših držav članic. Pod lažno krinko koronavirus krize gre velikanski denarni tok v prezadolžene države predvsem do južne Evrope. V nasprotju s temeljnimi pogodbami EU nastajajo skupne obveznice EU, nastaja dolžniška unija, kjer jamčimo za obveznosti in dolgove države prejemnice denarja - in ko leta 2058 potrka na naša vrata, naših otrok in vnukov naprimer ECB, oz. upniki tujih bank, bo nastal pekel, saj bo denar potrebno vrniti. Kako to razložiti otrokom?

Hkrati obstaja tihi dogovor - spet v nasprotju z zakonodajo EU glede skupne proračunske in fiskalne politike. Ta sprememba je primerljiva z Maastrichtsko in Lizbonsko pogodbo, brez možnosti, da bi se o njej izrekli državljani in nacionalni parlamenti. Hkrati sta vprašanje standardnega proračuna EU (večletni finančni okvir) in ad hoc sklada obnove za izterjavo bila nesprejemljivo združena v en sveženj glasovanja. Vse skupaj je to le pot v dolžniški pekel, tlakovan z lepimi govori evro politikov.

2 Kratki pogled zgodovine razmišljanj o integraciji evropskih narodov

Na primer, v letih 1462 - 1464 sta kralj George Poděbrady in Antonio Marini izdala dokument z naslovom: CONGREGATION CONCORDIE. Ta dokument opisuje, kako bi naj bila organizirana mednarodna skupnost evropskih držav. Bil je izdelan tudi predlog za ustanovitev Lige Krščanskih Princev (Liga krščanskih knezov ali Projekt obvladovanja konfliktov). Poanta je bila v tem, da bi arbitražno sodišče evropskih držav kaznovalo tiste, ki so odgovorni za kršitev miru in mednarodnega prava. Cilj je bil v skupnem ukrepanju proti turškim vpadam.

Iz zgodovine vemo, da so združenja grških mestnih držav že obstajala v stari Grčiji in da je bil glavni namen združitve iskanje skupne obrambe pred Barbari in pa tudi spodbujanje trgovine. Drug primer je Rimsko cesarstvo, ki je ustvarilo sistem asimetrične federacije, kjer je bil Rim osrednja zvezna oblast, druge šibkeje enote pa so bile priključene kot zvezni partnerji (Elazar, 1995).

V srednjem veku so se samoupravna mesta v današnji Italiji in Nemčiji, ter švicarski kantoni z namenom obrambe in ugodnejših pogojev za trgovanje združili v svobodne konfederacije. Švicarska konfederacija je bila ustanovljena leta 1291 in je z več prekinitvami obstajala do leta 1798. Nato je bila ponovno ustanovljena leta 1815 in je trajala do leta 1847.

Podajam nekaj primerov o razmišljanju bodočih integracij Evrope v zgodovini nekaterih avtorjev in sicer:

- **Pierre DUBOIS** (Petrus de Bosco) (1250 – 1320) je fr. pravnik, svetovalec kralja Filipa IV. Izdelal je koncept »DE RECUPERATIONE TERRAE SANCTAE (1306)« oblikovanja evropske organizacije - integracije suverenih krščanskih držav (RES PUBLICA CHRISTIANA), ki ne bi smela spodkopati suverenosti posameznih držav, lahko pa uvede vojaške sankcije proti izdajalcem vere (TREUGA DEI).
- **DANTE Alighieri** (1265-1321) je govoril o nekakšni uniji držav, »DE MONARCHIA 1310«, ter ustanovitvi evropskih institucij za preprečevanje nadaljnjih vojn v Evropi.
- **Maxmilien de Béthune** (1560 – 1641), francoski vojvoda iz Sully, je zagovarjal »veliki načrt« reorganizacije Evrope in ustanovitev sveta sodelujočih krščanskih držav, ki bi nadzorovale notranjo in zunanjo varnost tedanje Evrope – ta zamisel ni uspela.
- Katoliška liga je bila združenje katoliških držav, nekaj let pred izbruhom tridesetletne vojne. Njen nasprotnik je bila protestantska zveza, ustanovljena po usmrčitvi cesarja v Donauwörthu, leta 1608. V odgovor je bavarski vojvoda Maxmilian I leta 1609 ustanovil katoliško zvezo. Poleg tridesetletne vojne je združenje nekaj let prej prvič sodelovalo v razdelitvi vojne dediščine Jiliske (Wilson, 2019) med 1609, 1610 in 1614.
- **Immanuel Kant** je izdelal ideološke korenine evropskega združevanja - povezovanja in je eden najpomembnejših osebnosti moderne dobe. Leta 1795 je predstavil razpravo »O večnem miru«, ki opredeljuje osnovna načela, na katerih mora temeljiti morebitna evropska zvezna – federativna ureditev.
- **Napoleon BONAPARTE** je sanjal o Evropski federaciji narodov.

- **Winston Churchill** je bivši premier Velike Britanije, ki je imel oktobra leta 1946 govor na Univerzi v Zürichu: »Ustanovite Združene države Evrope« osnova mora biti ustanovitev partnerstvi sodelovanja Francije in Nemčije. Prvi praktični krog: ustanovitev Rade Evrope (Council of Europe).

Neodvisna konfederacija, združena Nizozemska provinca, je nastala konec 16. stoletja, kot posledica upora proti Španski vladavini. To združenje je obstajalo do leta 1795. Praktično je šlo za zelo svobodno unijo s šibko centralno močjo (Elazar, 1995).

- **Johannes Althusius** (1557-1638) velja za prvega avtorja, ki je skušal opredeliti evropsko – federalno zvezno tradicijo, ki je takrat že obstajala v njegovem delu »Politica Methodice Diegesta«. V svojem delu poudarja pomen dialoga, kot temelj politike. Omenja tudi pomen organskega pristopa, kjer so vsi udeleženci med seboj enakopravni in kjer je treba nadzorovati le državno moč (Dosenrode, 2007).

ZDA so naredile velik korak v zgodovini federalizma. Leta 1781 so se neodvisne Severnoameriške države združile v konfederacijo s šibko centralno močjo. Vendar prva konfederacijska ustava iz leta 1781, sklenjena med 13 državami, ni delovala (Balík, 2005). Zaradi tega je bila leta 1786 sklicana Philadelphijska konvencija, ki je nato potekala leta 1787. Tu so se morale države članice konfederacije odločiti o temeljnem vprašanju, in sicer, ali naj se premaknejo k močnejši konfederaciji ali pa ustvarijo državo s centralno moči. Rezultat konvencije je bil kompromis obeh predlogov, kjer vladni sistem temelji na delitvi suverenosti. Posamezne države članice tukaj ohranjajo pristojnosti na tistih področjih, ki niso prenesene na EU. Tako je prišlo do preoblikovanja v novo zvezno ustavo, ki je vzpostavila sodobno ZDA in federalizem v sodobnem smislu (Elazar, 1988). Ustvarjalci ameriške ustave so temeljili na delih pomembnih filozofov (Locke, Hobbes, Rousseau), vendar so v zelo delujočem predsedniškem sistemu ZDA sčasoma prevladala načela fran. filozofa Charlesa Louisa Montesquieua (1689–1775).

3 Pomen besede federalizmus - federacija in kakšen pomen ima v EU

Za federacije so značilne posebno značilni specificirani znaki, kot so: (i) pogodbeno in ustavno strukturiranje, (ii) prerazporeditev oblasti med posameznimi ravnmi oblasti, (iii) pisna ustava ali dvojnost oblasti. Poleg tega je federalizem orodje za zagotavljanje delovanja federacije. EU je danes zelo specifična entiteta, zato jo pravna in politična znanost pogosto težko poimenujeta in razvrščata. Vendar je federalizem globoko zakoreninjen v razvoju Evropskih skupnosti in ga spremlja že od začetka evropskega povezovanja.

Kaj je federalizem? Beseda sama izhaja iz latinskih izrazov "foedus", torej pogodbe ali konvencije, in "fidere", torej verjeti ali zaupati (Fiala, 2007). Izraz federalizem se v literaturi včasih zamenja z izrazom federacija. Oba se nanašata na nekakšno zvezo držav in državljanov z relativno visoko avtonomijo konstitutivnih enot. Medtem ko je federalizem oblika vlade ali način delitve oblasti med centralnimi in lokalnimi avtonomnimi institucijami, ki je zapisan v pisni ustavi in na splošno poudarja pomen decentralizirane oblasti in neposredne komunikacije med vlado in državljanji, lahko federacijo opredelimo bolj kot institucionalna ureditev v obliki suverene države (Fiala, 2007).

Federalizem je mogoče razumeti v filozofskem in političnem smislu, kot tudi v teoretičnem kot praktičnem. V filozofskem smislu je bolj ali manj utopičen koncept nekaterih pomembnih svetovnih mislecev, v političnem smislu je oblika politične organizacije ali delitve oblasti v državi. V teoretičnem je federalizem gibanje, ki obravnava odnose med avtonomnimi 12 enotami znotraj zvezne enote ali značilno teorijo evropskega povezovanja; v praksi ga razumemo kot proces centralizacije ali decentralizacije (Kratochvil, 2008).

Na splošno lahko federalizem razdelimo na dva glavna toka: ameriški federalizem in evropski federalizem. Pri tem delu se bom posvetil evropskemu federalizmu. Znotraj evropskega federalizma lahko identificiramo več gibanj in konceptov, vendar sta po mojem mnenju pomembna dva osnovna koncepta in sicer od avtorjev in mislecev Altiero Spinelli in Jean Monet.

Druga svetovna vojna je bila drugo obdobje v razvoju evropskega federalizma. Pojavili so se federalistični koncepti in strategije, ki vsebujejo različne predloge za ustvarjanje nove Evrope. Leta 1941 je tako imenovani »Ventotenski manifest« postal pomemben dokument za evropske federaliste (Kratochvíl, 2008). Avtorja tega dokumenta sta bila Altiero Spinelli in Ernesto Rossi. Oba sta močno nasprotovala državi in trdila, da je širjenje nacionalnih držav razlog za nastanek totalitarnih držav, katerih želja po hegemoniji je privedla do izbruha svetovnih vojn (Spinelli-Rossi, 1944).

Prvi avtor je Jean Monnet. Bil je predstavnik postopnih korakov, zagovornik postopnega in zmerne gibanja. Monnet se zavzema za idejo, da bi morala federacija v ustavi izhajati iz držav članic in da bi morala integracija, kot taka potekati počasnih korakov, brez velikih pritiskov in časovnih omejitev, pri čemer je politična integracija namišljeni cilj teh postopnih sprememb (Burgess, 2007). Drugi avtor je Altiero Spinelli, čigar koncept se imenuje ustavnost ali tudi konstitucionalizem, kjer si Spinelli federalizacijo predstavlja, kot nenadno ustavno spremembo. Tako je, za razliko od Moneta, bil bolj za radikalno smer in predvideva, da bo ustavno utemeljitev federacije potekala pred samim začetkom integracijskega procesa (Rosamond, 2000).

Zakaj si je Spinelli želel združeno Evropo?

- Zato, ker je bil »Peace Versalilla« mirovni sistem nepopoln in neobjektiven.
- League »Liga narodov« je klonila (nesrečna razdelitev Madžarske po prvi svetovni vojni).
- Mir v Evropi je bilo mogoče zagotoviti le s projektom njene združitve.
- Vseevropska Evropa je ekonomsko potrebna vsem narodom Evrope.
- Življenjski standard evropskih državljanov je mogoče izboljšati z oblikovanjem enotnega gospodarskega prostora, brez meja, tj. na podlagi carinske unije in skupnega trga.
- Gospodarsko sodelovanje mora biti politično podprto.

Pri tem so se pojavila nekatere nerešene situacije, na katere nismo dobili odgovorov in sicer:

- Država, politiki, pa tudi lobisti in centralistična podjetja nas prepričujejo, da gospodarstvo in vse naše življenje rešujejo osrednje norme in centralne vire.
- Srednja in Vzhodna Evropa sta postala gospodarska kolonija Zahodne Evrope s poceni delovno silo in drago energijo, kjer poceni delovna sila zasluži trikrat manj od Nemcev ali Francozov.
- Pot do normalnega življenja je samooskrba (pridelovanje hrane, surovinski resursi,... itd.).

4 Teorija neofederalizma

Če govorimo o izgradnji zvezne - federalne Evrope, je vsekakor zanimivo omeniti teorijo neofederalizma. Ta koncept se je pojavil v 80. letih in njegov glavni predstavnik je bil John Pinder. Pinder je trdil, da federalistična teorija ne bi smela temeljiti le na cilju oblikovanja federacije, ampak bi morala vključevati tudi proces federalizacije, v katerem je prišlo do pomembnega premika v suverenosti. Zanj so bili zelo pomembni koraki, ki so vodili k razvoju evropskih institucij, ki bodo postopoma prevzele funkcije držav članic (Pinder, 1985-1986).

Spinelli in Rossi sta predlagala oblikovanje združene in svobodne Evrope, pri čemer sta se oprla na idejo o izgradnji novega institucionalnega sistema. Združila bi vse državljane in jim hkrati dala svobodo in občutek družbene solidarnosti. Na tej podlagi so se zavzeli za ustanovitev evropske federacije, ki bi ustvarila evropsko državljanstvo in omejila suverenost držav. V tej federaciji bi imeli državljani možnost nadzora nad zvezno vlado, hkrati pa bi zanjo veljali zvezni zakoni (Spinelli – Rossi, 1944).

Zmerni federalist Jean Monnet ni verjel v delovanje medvladnega sodelovanja in je zato zagovarjal idejo o oblikovanju nadnacionalnih institucij za evropsko povezovanje. Monnet je podprl tudi nastanek Schumanove deklaracije v petdesetih letih prejšnjega stoletja »Pogodba o evropski integraciji premoga in jekla - 1951«, ki je predlagala ustanovitev ESUO (Laursen, 2011). ESUO je postal prvi korak k federalizaciji Evrope z organizacijo skupnega sodelovanja med Francijo in Nemčijo na osnovi premoga in jekla. Zaradi nastanka funkcionalnih gospodarskih vezi med nacionalnimi državami je to sodelovanje vodilo do zmanjšanja njihove lastne

suverenosti in postopnega oblikovanja federacije, zahvaljujoč krepitvi nadnacionalne narave sodelovanja (Burgess, 1996).

Altiero Spinelli se je soočil z Monnetom. Za razliko od Monneta se je zavzemal za radikalne, skokovite spremembe, to je za enkratno dokončno ustanovitev evropske federacije na podlagi ustave (Kratochvíl, 2008). Za Spinellija so bile podlaga močne institucionalne vezi. Trdil je, da napredka ni mogoče doseči, če v EU ne pride do prehoda z medvladnega na nadnacionalno vladavino. Na tej podlagi se je zavzel za osnutek Pogodbe o EU, katerega namen je okrepiti zvezne elemente Evropske skupnosti - ES (Burgess, 1996). Pogodba je predlagala revizijo ne le EU ampak tudi Sveta ministrov in Evropskega sveta. Pomembna sprememba je bila uvedba postopka soodločanja. Cilj te spremembe ni bil le okrepiti proces odločanja v ES, ampak tudi okrepiti odnose med posameznimi institucijami. Po drugi strani bi pogodba ohranila prevladujoč položaj držav članic ES na področju zunanje politike, varnosti in obrambe. Čeprav ni bila ratificirana, je pogodba vplivala na nadaljnjo razpravo o prihodnosti ES, nekatera njena vsebina pa je bila vključena v Pogodbo EU (Burgess, 1996).

Podobno je s ciljem integracije, ki tako za Monneta kot za Spinellija predstavlja novo Evropsko federacijo. Temeljna razlika je v tem, da ustanovitev zveznih institucij in ustanovitev evropske federacije v Spinellijevem konceptu razumemo, kot nujen pogoj za izgradnjo Evrope, torej kot izhodišče. Za Monneta pa združena Evropa zagotovo ni le začetek, ampak končni rezultat celotnega procesa evropske integracije (Burgess, 2007)¹.

Po mnenju Spinellija je federalizem enkratna ustavna sprememba v kontekstu evropskega povezovanja, zato se avtor zavzema za takojšen prenos politične moči na evropsko raven. Za Monnetija pa federalizem pomeni dolg, počasen, postopen

¹ Mišljenka Altiero Spinellija in Ernesta Rossija je bila integrirana Evropa kot orodje za postopno izgradnjo enotne, socialistične evropske države, je izražena v dokumentu, ki ga evropski federalisti še vedno obravnavajo kot nov socialistični »manifest« in se imenuje tudi »Manifest Ventotene - Manifest di Ventotene«, iz leta 1941 in je postal eden temeljnih dokumentov EU. Leta 1943 je bil ustanovljen program Evropske zvezne vlade (Movimento Federalista Europeo). Spinelli: »Evropska revolucija mora biti socialistična!« in navaja, da obstaja ena sama potreba po trajni zvezni reorganizaciji Evrope. Manifest poziva federacijo evropskih držav k tesni zvezi evropskih držav, da se prepreči vojna. Teoretski model je izdelal E. B. Haas (Haas, Združevanje Evrope, 1958). Po Spinelliju bo edina pot vodila do zmage socializma in sicer: »Popolna in dokončna ukinitvev suverenih nacionalnih držav.« Prva stvar, ki jo je treba rešiti in brez katere je ves napredek le laž, je dokončna odprava delitve Evrope na nacionalne države, suverene države.

proces kumulativne integracije, na koncu katerega bo potencialna federacija uradno priznana kot vrhunec obstoječe gospodarske in politične realnosti (Burgess, 2007). Kot vemo, centralizacija in globalizacija počasi umirata. Nove tehnologije pa tudi. Nove nakupne strategije bodo odpravile povezave med proizvajalcem in uporabnikom v prostoru EU. To pomeni, da ljudje na primer kupujejo prek interneta in ne potrebujejo prodajalcev. To so tudi nekatera nova dejstva, kot nove prihajajoče regulacije, ki bodo po vsej verjetnosti poglobile sodelovanja na evropski ravni med državami EU. Podobno bo potrebno decentralizirati energijo, tj. do lokalne ravni. Idealno je, da je vsaka hiša, občina, mesto ali tovarna energetska samozadostna. Tehnologijo imamo in manjkata nam le dve stvari – znanje in denar. Kako lahko to dosežemo? Z ustanovitvijo skupne politike evropskih držav s strani Evropske komisije (primer: Green deal, Fit for 55,... itn.).

Proces evropske integracije se lahko uspešno nadaljuje v tem stoletju, če se spoštujejo izvirna načela integracije in kulturni vrednostni principi, temelji in značilnosti, ki so ustvarile trdno ideološko podlago za začetek povojne integracije.

Nedemokratska vladna elita, nosilka ideologije politične korektnosti in multikulturalizma, ne more biti odločilni akter pri oblikovanju tega procesa. Velika vloga bo morala ostati v rokah držav članic, njihovih državljanov in nekaterih legitimnih evropskih struktur, brez zunanjega vpliva tistih, ki ne predstavljajo nikogar razen sebe. Integracija bo verjetno dobila novo konfiguracijo in obliko, vendar ne sme izgubiti svojega prvotnega pomena in poslanstva, osnovnih človekovih pravic in državljanskih lastnosti. Temeljiti mora prav tako na demokratičnih načelih.

Težava je v tem, da se politiki vedno pripravljajo na nekakšno zadnjo varianto. Na splošno so opozarjali, da se bodo spremembe soočale z različnimi - ekstremnimi pogledi, ki bi lahko ogrozile demokracijo. S tem se moram strinjati, saj bruselske evropske elite vidijo rešitev v veliki regulaciji, veliki birokraciji, omejevanju svobode govora, svobode poslovanja in svobodnega življenja. Počasi, a vsak dan zmanjšujejo naše svoboščine, gospodarsko in politično suverenost, ter spodkopavajo demokracijo. To je s strani Evropske komisije nesmiselno in ekstremistično potovanje do pekla znormalizirane enotne vojske brezpravnih sužnjev, brez spola, brez vere in narodnosti. Naš odziv na take cilje mora biti ravno nasproten. Več svobode in demokracije v Evropi suverenih držav, sestavljenih iz samozavestnih prebivalcev, njihovih načinov življenja, ter manj predpisov oziroma regulacij, kot jih

pišejo birokrati v Bruslju. Bruselj je cesta birokratov, ki izmišljajo vedno nove in nove regulacije. Problem je nerešena masovna migracija, katera je omogočila milijonom migrantom iz Afrike, Azije in Srednjega Vzhoda se ustaliti v Evropi, ne glede na to, da ne sprejemajo evropske vrednosti in kulture. Razumem jih, želijo negovati svojo kulturo, vendar problem s tem ni rešen! EU kot multikulturalni superstat, brez evropskih tradicij? Je to cesta prihodnosti?

EU in Evropska komisija potrebujeta resno reformo, kajti namesto tega, da bi Evropo hranila pred političnimi pravnimi nesmisli, nespoštovanji nekaterih odločitev nacionalnih parlamentov nekaterih držav EU, je sama postala vir problemov, birokratične zaprtosti in nesigurnosti glede varnosti naših državljanov. Na poti do integracije oziroma reorganizacije EU v smislu federacije združenih držav Evrope, smo zelo daleč. Imamo evro in skupni trg, Schengensko območje, vendar nimamo zveznih instrumentov - ene vlade, ene vojske, ene skupne valute vseh držav EU, ene skupne politike do prihajajočih emigrantov. Dokler teh instrumentov ne dodamo obstoječemu povezovanju, ki ga je treba izvesti politično, bo celoten projekt EU nedokončan.

5 Zaključek

Evropsko povezovanje je vsaj do devetdesetih let 20. stoletja jasno sledilo mislečemu Monnetu, ki se je zavzemal k postopnim korakom združevanja evropske politike, kjer bi se osnovne evropske pogodbe običajno potrjevale z ustrezno prakso, katera bi bila najprej preizkušena, postopoma uveljavljena in nato uradno sprejeta. V devetdesetih letih so bile pogodbe sprejete tako hitro, da posledic prejšnjih pogodb še niso mogli upoštevati, kaj šele realizirati. Tako se nam lahko zdi, da se je proces integracije od devetdesetih let prejšnjega stoletja dejansko razvijal po Spinellijevih metodah.

Vendar temu ni bilo tako, ker pogoj za sklic ustanovne skupščine in sprejetje ustave ni bil izpolnjen. Poleg poskusa sprejetja ustavnega dokumenta po skoraj pol stoletja delovanja evropskih struktur in njihovem postopnem razvoju ni mogoče razumeti, kot manifestacijo Spinellijevega radikalnega federalizma. Če pogledamo institucionalni razvoj ES/EU, ni jasno, da je ta razvoj v celoti sledil po metodi – postopnih korakov, ki jih je zagovarjal Monnet, vendar je bila njegova postopnost in smiselnost bližje resničnemu razvoju, kot Spinellijev konstitucionalizem.

Načrt za izgradnjo novih "Združenih držav Evrope" bi na osnovi mojega mišljenja, moral temeljiti na demokratičnih in solidarnostnih načelih. V nasprotnem primeru nikoli ne bo privlačna za države, regije, državljane in koga drugega. Tako dolgo dokler se v EU ne uveljavijo temeljna načela demokracije in solidarnosti, bo vsaka razprava in mišljenja v tej smeri o nadaljnji integraciji držav članic EU po mojem mnenju, nesmiselna.

Kot pravi Napoleon Bonaparte: „Velikega politika poznamo na osnovi tega, da njegove misli, njegova mišljenja in ustvarjalnost, živijo tudi po njihovi smrti ali pa na osnovi tega, da niso uspeli in so bili poraženci v svojih idejah“. V našem primeru pripad Spinelli-ja in Moneta govori o tem, da so delno v svojih mislih uspeli, saj njihove ideje in misli do danes v Bruslju živijo.

Literatura

- Berkmann, B. J. (2004). *Das Verhältnis Kirche – Europäische Union*. ISBN: 3-8258- 7762-0, LIT Verlag Münster.
- Booker, R. (2006). *Skryté dějiny evropské integrace od roku 1918 až do současnosti*. Brno: Barrister & Principal.
- Burgess, M. (1996). *Introduction: Federalism and Building the European Union*. Publish 26 (4), str. 1–15.
- Burgess, M. (2000). *Federalism and European Union: The Building of Europe, 1950– 2000*. London: Routledge.
- Burgess, M. (2007). *Federalism and Federation*, V: Cini, M. *European Union Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2. ponatisk str. 69-84.
- Dosenrode, S. (2007). *Approaching the EUropean Federation?*. Published December 28, 2006 by Routledge, Ashgate, ISBN 9780754642442
- Elazar, D. J. (1988). *The American constitutional tradition*. Lincoln: University of Nebraska Press, str. 23–32.
- Elazar, D. J. (1995). *From Statism To Federalism: A Paradigm Shift*, *The Journal of Federalism*, Volume 25, Issue 2, Spring 1995, str. 5–18.
- Hass, E. B. (1958). *The Uniting of Europe*. University of Notre Dame, Stanford University Press, ASIN:B0006AVJ0Y, ISBN:0-268-04347-3
- Kratochvil, P. (2008). *Teorie evropské integrace*. Praha, ISBN: 978-80-7367-467-0
- Laursen, F. (2011). *Federalism: From Classical Theory to Modern Day Practice in the EU and Other Politics*. V: Laursen, F. (ed.), *The EU and Federalism: Politics and Policies Compared*. Farnham: Ashgate publishing company. str. 3–26.
- Margan, F. (2018). *What is the current state of the EU, or we can expect a new federation of the United States of Europe?*, International Conference on European Integration 2018, University of Ostrava, VŠB, ISBN 978-80-248-4169-4, ISSN 2571-029X, 2018
- Mckesson, J. A. (1952). *The Schuman Plan*. *Political Science Quarterly*, Vol. 67, No. 1, str. 18-35.
- Pinder, J. (1985–1986). *European Community and nation state: a case for a neofederalism?*, *International Affairs*, Royal Institute of International Affairs 1944 - 62 (1), str. 41–54.

- Pinder, J. (1991). *European Community: The Building of a Union*. Oxford: Oxford University Press, 1944-2015, Vol. 20, No. 1 - Vol. 91, No. 6)
- Rosamond, B. (2000). *Theories of European Integration (The European Union series)*. Paperback – January 1, 1744, ISBN: 0-333-71695-7
- Spinelli, V. in Rossi, E. (1944). *Ventotene manifesto*. London: Federal Trust for Education and Research.
- Spinelli, A. (1983). *Towards the European Union*. Florence: European University Institute.
- Tommel, I. (2011). *The European Union – A Federation Sui Generis?*, V: Laursen, F. (ed.), *The EU and Federalism: Politics and Policies Compared*. Ashgate Publishing Company. str. 41–56.
- Wilson, P. (2011). *The Thirty Years War: Europe's Tragedy*. London: Belknap Press. ISBN: 978-0-141-00614-7
- Wilson, P. (2019). *A new history of the thirty years war – Europe's Tragedy*. ISBN: 13-978-0-230-242-050

